

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola

Aparicio Zoltán Gergely

**A portugál és spanyol jogi kultúra hatása
a latin (ibero) -amerikai jogrendszerekre**

Doktori értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Dr. h. c. Visegrády Antal professzor emeritus
egyetemi tanár

Pécs 2020

I. A kutatás tárgya, célja, módszerei

A kutatás tárgya a portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra vizsgálata, feltételezett kiindulási premisszáikból, tartalmi gazdagodásaikon és módosulásaikon keresztül mai összetevő elemeikig. A feltételezettség kettős: a portugál-spanyol vagy más néven ibériai jogi kultúra néhány aspektusa a távoli múltból maradt fenn és nehéz e forrásvidéket nevesíteni, népekhez kötni. A másik bizonytalansági tényező viszont a prekolumbián, kultúráknál lelhető fel. Azzal, hogy a konkvisztádorok és a vallási türelmetlenséget mutató katolikus egyház tudatosan semmisítette meg a natív népek tárgyi emlékeire, ezzel jelentős mértékben hátráltatta az indigena népek kultúrájának megismerését és megértését.

A portugál-spanyol jogi kultúra legfőbb összetevőit, jellegzetességeit, de elméleti és logikai kibontakozásaiban is igyekszünk bemutatni. A portugál-spanyol kulturális entitás fontos viszonyítási pontjai: a vámosi jog továbbélése és ennek tudatos továbbvitele egyfelől a germán, különösen a vizigót népjog megoldásainak használata a római joggal párhuzamosan másfelől. Már az arianizmus egyházszervezete rá volt utalva az állam segítségére, mely a katolicizmusra való áttérés után a kánonjogon keresztül majd később az ún. keresztény utódállamokra.

A portugál-spanyol jogi kultúra modernizációjára a XIX. század elejétől, igen viharos időszakokon keresztül vezetett az út. E nélkül ma nem is lehetne erről a fogalomról írni se. Iberoamerikában szintén sikerre vitték jogrendszereik modern korhoz igazítását és másra egyre inkább teret nyernek az őslakosság szintén átalakuláson átesett közösségiségre épülő szokásjogai.

A kutatás célja, hogy folyamatában szemléltessük e jogi kultúra (kultúrák) működését, a társadalmakra és az államokra tett hatásmechanizmusát.

Kutatási módszerként előnyben részesítettük a leíró jelleget, de önálló levéltári kutató munkát is végeztünk (egyházmegyék Bolíviában, indián szokásjogok).

Leginkább az összehasonlító módszer és elmélet segített a portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra összetettségének feltárásában.

Hipotetikusan és valóságosan is a jogi kultúra volt az a terminus technicus, mely strukturális keretet adott ennek az ibero és amerikai sajátosságokat egységben és azonosságon belüli különbségében tárgyaló disszertációnak.

II. Ibériai jogi kultúrája a XIII- századig

A földrajzi értelemben vett Pireneusi-félszigetet sokan és sokszor úgy emlegetik, hogy Afrika itt kezdődik, illetve itt ér véget. A Gibraltári-szoros, összeköt és elválaszt. A

politikai és a gazdasági földrajz valamint a régészet és az antropológia oldaláról szemlélve ez a megközelítés elfogadható, hiszen Mauritánia és Karthágó felől jönnek az erősebb hatások, de a Földközi-tenger más területei (pl. Fönícia, Görögség, Róma) is jelentős impulzusokkal segítik a félsziget fejlődését. A Pireneusok sem áthatolhatatlanok, így az európai szárazföldről is érik behatások e térséget.

Nem célunk egy – mondjuk – a neolitikumtól levezethető fejlődési vonal megrajzolása, inkább a jogi kultúra irányából történő megközelítés látszik jobb módszernek.

A félszigeten megtelepedő első embercsoportok nem indoeurópaiak. A legújabb régészeti-antropológiai kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a bronzkorban, kb. az i.e. III. évezred közepén, egy az oroszországi sztyeppék felől a mai Közép-Európa területeiről érkező népek áramlottak be a félszigetre és félévezred alatt ez az új népesség lett a génkészlethordozó. A keveredés érintette az észak-afrikai és a földközi-tengeri népeket a hasonló vadászó-gyűjtögető életmódjukból adódóan.

A legkorábról ismert paleohispán népcsoport és nyelv a baszk. A baszkok napjainkig tartó történelme arra is példa, hogy a későbbi római uralom kommunikációja nem volt teljeskörű.

Szintén nem indoeurópai nyelv az ibér. Az őskelta törzsek beáramlása, a népek keveredése hozta létre az immáron indoeurópai keltibér nyelvű népcsoportokat, törzseket. A turdetánokat a rómaiak mint a legműveltebb ibérek tartották számon. A luzitánok is ibér eredetűek lehettek, a félsziget nyugati részén telepedtek le, s a később érkező keltákkal való szimbiózis eredményeként lettek azonos nyelvet beszélő népcsoporttá.

A meginduló kereskedelmi kapcsolatok következtében az Ibér-félszigeten megjelentek a föníciaiak majd a görögök. A hellén civilizátorikus hatást Karthágó befolyása és túlsúlyossá válása váltotta fel. I. e. 238-ban a punok elfoglalták a félsziget középső és keleti részét, létrehozva Új-Karthagót mint gyarmatot és annak fővárosát. A karthagói befolyási övezetbe tartozás névváltozással is járt. A görögök Iberiának nevezték e térséget, a punok Spanihanak (a.m. nyulak földje) nevezték át. A kifejezést a punokat legyőző és kiszorító rómaiak is átvették Hispania névalakként. A II. pun háború eredményeként i.e. 198/197-ben a félsziget római fennhatóság alá került Hispania citerior és interior provinciaként.

Ezen időszak a félsziget romanizációs folyamatait erősítette és gyorsította, de nem vált a térség homogénné nyelvileg. Elterjedt a hispani kifejezés használata, a latin vált a legfontosabb közvetítő nyelvvé, a közigazgatás és bírászkodás alapját a római jog képezte.

A magánjog területét is ez hatotta át, a más nyelvű közösségek jogi (szokásjogi és egyéb normák) megoldásai háttérébe szorultak.

A vizigót államszervezet és működése (V-VII. század)

Akár a 418/419-ben létrejött Nyugati Gót Királyságot nézzük Dél-Gallia területén akár az 507-ben Hispaniába költöző átszervezett nyugati gót államot vesszük szemügyre, közös bennük, hogy az általuk uralt területeken túlnyomóan romanizált népesség lakott és körükben egy vulgarizálódó római jog élt tovább.

Vizigót jogkönyvek 419-711 között; a nyugati gót népjog és a római jog egymás mellettsége és egymásra hatásuk, a kánonjog közvetítő szerepe

Kezdetől meghatározó jelentőségű az államalakulat nevét adó gótok törekvése, hogy minden más néptől, különösen a politikai hegemoniájukat vesztő római arisztokráciától és megmaradt adminisztrációjuktól elkülönüljenek és származás alapján tegyenek különbséget uralkodóréteg és az alávetettek között. Ennek első jele a vegyes házasságok tilalmazása.

A germánság legfontosabb jogi fóruma a népgyűlés. Az itt végzett ítélezést a sok egyedi esetből kikristályosodó szokásjog alapján végezték, melyet kultikus elemek tarkítottak.

A bírászkodás népi jellegű, istenítéleti, tehát esküt tesznek, eskütársakat vonnak be. A szóbeliség elve nagyjából az V-VII. századig fontosabb maradt az írásbeliségnél.

Eurich nevéhez fűződik a nyugati gót állam által elsőként összefoglalt vizigót szokásjogi gyűjtemény a *Leges Visigothorum*, ismertebb nevén a *Codex Euricianus* összeállítása és megjelentetése latin nyelven.

A *Codex Euricianus* (*Leges Visigothorum*) I. és II. Theoderich törvényein alapulva – *Edictum Theodorici* – lett összeállítva úgy 469-476 között (Conrad 475/476-ot jelöli meg kiadási dátumként¹). Eurich a római jog ismerőjeként jelenik meg kódexe lapján. Az így összeállított jogkönyve az általa uralt valamennyi vizigót területre (Gallia és Hispania) kiterjedt, de csak a nem római eredetűekre! Rómaiakra csak azon esetben, ha pl. birtokvitából eredő túllépések adódtak.

¹ Conrad, H: *Deutsche Rechtsgeschichte* I. Karlsruhe 1962. 59.p.

A Breviarium Alarici (Lex Romana Visigothorum) 506. évi kibocsátása

A Breviarium Alaricianum legfőbb sajátossága, hogy a vizigót állam keretei között élő római-romanizált lakosság jogait gyűjtötte egybe, így ez tekinthető az első, az összefoglalás igényével készült nagyszabású római jogi joggyűjteménynek!

A Breviarium Alaricivel, melyet a zsinat püspökei a római előkelők és a gót arisztokrácia is jóváhagyott az Eurik-féle szokásjogi kódexszel együtt megteremtette a vizigót állam alattvalóinak származáson alapuló két kategóriáját: a gót-germánt és a romanizáltakét. A két eltérő kultúra és együttélésük, a követendő joggyakorlat ily módon (törvényi) szabályozást nyert.

Leovigild Codex revisus-a: a törvények javítása és kiegészítése

Leovigild törvénye immár megengedte e különböző eredettel bíró országlakosság egymás közötti házasságkötését. Igaz, a Codex revisus nem maradt fenn és csak közvetett ismeretek állnak rendelkezésre, de Rekisvint király 654-ben, a toledói zsinaton egységes törvénykönyvet fogadtatott el és léptetett életbe és az általa kiadott jogi összefoglalása utal olyan régi (antiqua) szabályozásra, mely Leovigildre vezetődik vissza.

Az a sajátos helyzet, amely Hispaniában (és a gót Galliában) kialakult röviden összegezve a következő: a hispanorómainak tekinthető romanizált lakosság döntő többsége ortodox római vallású, ám fogékony a különféle eretnek eszmékre.

A gótok (és szvévek, vandálok) ariánusok, míg a szintén szép számú zsidóság judaista. A gótok arianizmusa vallási türelmetlenséggel párosult a másik két vallási közösség irányába. Ehhez társult, a nyelvi különbözőség. A gót nyelv germán eredetű és saját írásrendszere volt, a másik két tábor is hasonló elkülönültséget tudott felmutatni.

Az ortodoxia (katolikus római (hitű és rítusú) lassú, de biztos terjedése számbeli fölényükből és egyházszerületük centralizáltságából egyként magyarázható. A gótok, azzal, hogy lassan, módszeresen és visszaesésekkel ugyan, de fokozatosan, kiterjesztik fennhatóságukat Hispaniára, Toledót nemcsak királyi, de „hercegprímási” székhellyé is teszik. A toledói zsinatok az ortodox római egyházszerület, különösen erős hatását mutatják a katolikussá vált vizigót királyság államszerületére.

Miután a gót állam katonaállamként funkcionált, ez kihatott a katolikus egyházszervezet egészére is. Itt a hierarchia élére – minden szempontot mérlegelve helyesen – a toledói érsek került. Az egyház növekvő befolyását mutatta, hogy a toledói zsinatokon egyre érzékelhetőbbé váltak a püspökök egyházi és világi jogszabályalkotó hatalmának megnyilvánulásai, mint amilyen a consilium generaleként történő zsinattartás, a felsőbb bírósági feladatok elnyerése, egyházi és világi ügyekben történő ítélkezés, a trónöröklés szabályozása stb.

Azáltal, hogy a zsinati határozatokat (kánonokat) az uralkodó külön törvénnyel (lex confirmationis) hagyta jóvá és hirdette ki (promulgatio et publicatio) még tovább erősödött a XII. toledói zsinattól (681), amikortól a kánonok betartása és betartatása érdekében állami szankciókat helyeztek kilátásba. A toledói zsinatok szövegét a Collectio Hispana tartalmazza, melyet 633-702 között állíthattak össze s ez lehetett a Decretales Pseudo-Isidorianae alapanyaga is mely a régi kánongyűjteményt hamis kánonokkal egészítette ki (kb. fele-fele arányban).

Nagy vonalakban előttünk áll a vizigót állam és a katolikus egyház közötti – a későbbi jogfejlődésben is meghatározó – „véd- és dacszövetség”.

Az ibériai jogi kultúra kialakulása (késő ókor –koraközépkor)

Fentebb vázolt esemény- és fejlődéssor következményeként a vizigót állam a benne élő különböző népelemek tekintetében létrehozott egy latin nyelvű jogrendszert a kornak megfelelő büntetőjogias dominanciával és szemléletmóddal, mely a germán népjog mellett jelentékeny részben római jogtechnikai megoldásokkal is telítődött. A szvévek történetét Sevillai Izidor dolgozta fel, latin nyelven. Mivel a vizigót szokásjogi gyűjtemények latinul íródtak és bocsátották ki őket, ezért a gót nyelvű írásbeliség az ibériai félszigeten csak periférikusan volt jelen. A kánonjog – akkor és még hosszú ideig – az ibériai jogi kultúra szerves részévé vált!

A vizigót királyság utódállamai

A mór katonai beavatkozás a vizigótok polgárháborújába az állam összeomlásához, egy adózásra kényszerített bábállam létrejöttéhez majd ennek is gyors felszámolásához vezetett. Csupán Ibéria/Hispánia északi sávjában tudott létrejöve megmaradni Asztúria néven, egy a gót hagyományokat vállaló állam.

A jogfolytonosság kérdését először III. Alfonz (866-911) veti fel, kontinuitást tételez a vizigót állam és saját királysága között. Ezt tetézi azzal, hogy felveszi és használja a császári titulust, melyet több utód is áthagyományozott címként tételez. Asztúriának a keresztény észak államának további sajátossága, hogy a gót elit a korábban volt állama uralmi elemeit is igyekszik átültetni ebbe az állandó katonai készséget hordozó államgépezetébe. A vizigót militánsizmus a parasztság szabad elemeinek alávételén „fáradozik”, de a katonavédelmi szempontokra tekintettel inkább a hitre helyezi a hangsúlyt, mely kiváló hívószó a hitetlenekkel szembeni összefogásra.

III. Alfonz nevéhez kötődik a *Chronica Visigothorum* összeállítása 911 környékén. E krónikák mai értelemben véve is olyan állami-ideológiai propagandát hordoznak és terjesztenek, hogy azok mintául szolgálhassanak az olvasó számára.

Innentől nagy karrier előtt állt a krónikairódalom, mert az összes utódállamként számba vehető majd portugálnak vagy spanyolnak nevezhető keresztény állam ebből kiindulva, ezt átvéve és továbbfejlesztve fogja létrehozni a maga saját krónikáit megteremtve ezzel irodalmukat is Asztúria, Leon és Cantabria (Kantabria) elfoglalásával jelentős hatalmi tényezője lett Ibéria északnyugati részének a Duero folyóig.

Szintén III. Alfonz kezdte meg az ún. hegyvidéki keresztények betelepítését a baszkok lakta és uralta területek közvetlen szomszédságába. Ez a későbbi nagy karriert befutó földrajzinév egy monostor alapítólevelében fordul elő: Territorio Castelli, azaz Kasztília formájában.

III. Alfonz a már említett vizigót krónika megszerkesztésén, a jogfolytonosság tudatos hangsúlyozásán, ily módon a vizigót állam örökösékéntiségén túl ideológiai szempontból Compostellát zarándokvárossá tette.

A Frank Birodalom spanyol őrgrófsága (Marca Hispanica)

Ez a földrajzi terület egy központosított hatalmi rendszerű birodalom részeként nyilvánvalóan nem volt „utódállam” ám a frankok számára politikailag, de főként katonailag stratégiai jelentőséggel bírt.

A Karoling-birodalom a katonai védelmező szerepét sikeresen látta el, és a feudalizációs folyamatoknak (pl. birtokadományozások, vazallitás) köszönhetően az őrgrófság lényegében 12 „grófság”-ra – inkább nevezhetők miniállamocskáknak – bomlik, de ismereteseKatalán Grófságok elnevezés alatt is. A Karolingokkal 952-ig fűzte össze hűbéri viszony e területet. Megemlítendő a vizigót lakosság asztúriaikat jóval meghaladó mértékű számaránya, ily módon az a nyelvi-kulturális – más kifejezéssel élve: identitásbeli – különbség is kimutatható, ami a Pireneusokon túli okcitán népelemektől ezt a területet megkülönböztette. A katalán térség előtt megnyílt az út a függetlenedés felé.

Navarra

Baszkok lakta és klánjaik hatalma és uralma alatt levő pireneusokbeli területeket foglal magába. A lakosság névleg keresztény, valójában inkább pogány vagy katolicizmusa pogány rítusokkal kevert.

Portugália kialakulása

A valamikor Luzitániával is azonosított területet a népvándorlás során germán törzsek (vandálok majd szvévek) foglalták el. Leovigild 585-ben megszállta és a vizigót államhoz csatolta. 711 után mór birtokba került. Asztúria majd a Spanyol Őrgrófság katonai sikerei lehetővé tették a déli irányú terjeszkedést. A portugál történelmi szakirodalom „Condado Portucale/Condado Portucalense néven két, egymástól időben elhatárolható államképletet ismer. Az elsőt Vimara Peres galiciiai hadúr 868. évi hódításától számítjuk, ez az Ave és a Douro (Duero) folyók között jött létre nagyjából az egykori Braga központú vizigót egyházmegye déli részén, mint III. Alfonz asztúriai királyságának közvetlenül a Condado de Castilla létrehozása utáni újabb határterülete. Az ettől kezdve Terra

Portugalense/Terra de Portugale néven ismert területen”² az újratelepítés emberhiány miatt késedelmet szenvedett és gyakorlatilag lakatlan volt.

Újabb területfoglalása 878-ban került sor: Coimbra és környéke megszerzésével új ütközőzónát alakítottak ki Condado de Coimbra néven. (Nem egyenletes és nem is egyenesvonalú a hódítás, mert 997-ben a mórok a 868-as vonalakig vetik vissza a keresztényeket.³)

Csak a XI. század második felében szerveződik újjá ugyanazon területen mint korábban a (II.) Condado de Coimbra. A két condado egy személyben történő egyesítését az északról származó Nuño Mendes hajtotta végre.

A portugál történészek többsége ezt tekinti az első portugál államnak (Igaz Levente szavaival: államképletnek.)

Latinból újlatin nyelvek az Ibér-félszigeten (kulturális áttekintés)

A nyelv és vele az irodalom vagy a törvénygyűjtemények nyelve és stílusa nem kifejezetten szokott a jogi kultúrák összetevő elemei között szerepelni.⁴ Azért gondoljuk azt, hogy ezt a kérdéskört is érdemes vizsgálat alá vonni, mert a római Hispania hivatalos nyelve a római nép anyanyelve a latin volt és a romaniált népek is ezt próbálták elsajátítani. A vulgáris latin megléte és terjedése arra enged következtetni – akár Jordanest is vehetjük példaként - , hogy jelentős számú népesség a korábbi anyanyelve megtartása mellett nem kellő mélységben sajátította el a birodalom nyelvét (tudjuk, hogy a keleti részeken a görög a latinnal egyenrangúnak számított) ezért nem is tudta-tudhatta „cizelláltan” körülírni, amit közölni szeretett volna.

A romanizáció egységesnek tételezett latin nyelve a keresztény királyságok régi és új lakosságának együttéléseként máig ható jelleggel négy nyelvet „választott ki”, melyből három erről a közös töről, őstől származik: a gallegoportugál a kasztíliai és a katalán, míg a negyedik a baszk nyelv.

² Igaz Levente im. 82.p.

³ Azért írtunk keresztényeket, mert a források latinul íródtak, s nem tudható teljes biztonsággal, hogy az itt élők milyen nyelven kommunikáltak egymás között.

⁴ Is. 7. o-on! Azért gondoljuk azt, hogy ezt a kérdéskört is érdemes vizsgálat alá vonni, mert a római Hispania hivatalos nyelve a római nép anyanyelve a latin volt és a romaniált népek is ezt próbálták elsajátítani. A vulgáris latin megléte és terjedése arra enged következtetni – akár Jordanest is vehetjük példaként - , hogy jelentős számú népesség a korábbi anyanyelve megtartása mellett nem kellő mélységben sajátította el a birodalom nyelvét (tudjuk, hogy a keleti részeken a görög a latinnal egyenrangúnak számított) ezért nem is tudta-tudhatta „cizelláltan” körülírni, amit közölni szeretett volna.

A születőben – alakulóban levő portugál-spanyol jogi kultúra nyelve és szókinccse forrásvidékének feltérképezéséről van szó. Ide tartoznának még a már említett krónikák és később kerül tárgyalás alá a kiváltságlevél (fuero) kérdésköre. A tartós hideg- és melegháborús időknek „köszönhetően,” a hősi énekek sora születik a nép és urai szórakoztatására. A verseket ének (és zene) kísértte, megalkotván a cantarokat-cantilénákat a népdalok elődeit (erre 3.1. pont alatt még utalni fogunk). A IX. századtól a szavaló juglárokat trubadurok, énekesek, zenészek, komédiások kísérték „turnéjukon”. Az egyszerű néptől természetbeni étel-ital vendéglátást is elfogadtak: „Dat nos del vino, si no tendes dinneros”!⁵ (Adjatok bort, ha pénzetek nincs). IV. Alfonz uralkodása alatt (1072-1109) a gót betűs írás helyébe a frank-francia minusculát teszik hivatalossá. VII. Alfonz (1126-1157) királydalnokként is ismertté tette a nevét.

A keresztény ibériai királyságok és népeik, azaz e népi kultúrák talán ösztönösen, de ráéreznek, hogy az egyház „azokon a területeken képtelen lerombolni a népi kultúrát, ahol ő maga nem tud kielégítő kulturális termékeket kínálni: tovább élnek tehát a táncok és az álarcos felvonulások. Az egyháznak többnyire (de nem mindig) sikerül ezeket a tevékenységeket a templom falán kívülre – általában közvetlen szomszédságába száműznie.”⁶

A háború szakralizációja: a keresztes háború

A történetírás hosszú ideig nem kezelte, illetve elhanyagolta azt a tényt, hogy a reconquista is keresztes háború, szent háború volt, hasonlóan a Szentföldre vezetett hadjáratokhoz.⁷ Továbbá mindkét harc pápai támogatásban részesült.

⁵ im. ih. 30.p.

⁶ im. 91.p.

⁷ Lásd erről: - Joseph F. O’Callaghan: Reconquest and crusade in Medieval Spain
University of Pennsylvania Press Philadelphia, 2003 322.p.p.

- Sággy Marianne az első keresztes háborúnak azt tekinti, amikor a Saragossai Királyságban fekvő Barbastro várát egy odaküldött frank-francia sereg sikeresen megostromolta lásd Európa ezer éve. A Középkor I. szerkesztette Klaniczay Gábor Osiris Kiadó, Budapest, 2005 255.p.

- „A muzulmánok elleni harc Hispániában kezdődött 1014-től, és ezt a pápaság is támogatta. II. Sándor pápa 1063-ban búcsút engedélyezett azoknak, akik az iszlám visszaszorításáért harcolnak Hispániában. Így a szent háború eszméje belekerült a köztudatba.” – írja Deák Viktória Hedvig OP az Egyetemes Egyháztörténelem Középkor I. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola 2006 85.p.

Kezdetben Asztúria volt a vizigót utódállamok közül, amely előbb önállóan, majd Karoling támogatással területviszafoglalásokat hajtott végre. (Sokáig az ún. senki földjén, mely az iszlám Cordobai Kalifátustól elválasztotta.)

A Karoling frank állam és Nagy Károly is szeretett háborúzni és fenti példa mutatja, hogy a korlátozás már jól összeegyeztethető a kereszténységgel. A vizigót származású utódállamoki királyok és főpapok egyre szívesebben vállalták a harcot immár a keresztény hit védelmezőiként. (Amikor a papság térítő tevékenysége kibontakozik az Újvilágban kard és kereszt ott is egybeforrtak!)

A háború szakralizációja több fokozatban, egyre szélesebb társadalmi rétegek bevonásával ment végbe.

Kezdetben az egyházi birtokok és intézmények védelme szerepel a prioritások között. A következő fokozatban – mivel a Pápai Állam is ki van téve a muszlim invázióknak – a pápai javak és legértékesebbének Szent Péter sírjának megoltalmazása a cél: „A többnyire reakcióként érkező katonai akciók mellett az egyházfők eszköze a szó, liturgia és a jog lehetett, ha összetűzésbe kerültek a muszlimokkal! A hadakozás szakrálissá tétele, a háború és liturgia kölcsönhatása különösen fontos ebből a szempontból. A pápák az egyház védelmezőjének szerepében jelentek meg, ami egyfajta legitimációt is jelentett számukra. A szaracénok elleni harcra különböző jutalmakkal igyekeztek motiválni, például az örök élet ígéretével, de ekkor a későbbiekkel ellentétben még nem volt szó bűnbocsánatról.⁸

Harmadik fokozat Krisztus sírja s ezzel együtt az első számú keresztény szent hely Jeruzsálem visszafoglalása. (Ez nem tartozik jelen tanulmány témakörébe.)

Az egyház prédikációiban egyre nagyobb szerephez jutnak a katona-szentek: ilyen a „mórölő” Szent Jakab, a „Sárkányölő” Szent György, az égi seregek ura Szent Mihály arkangyal. A kialakulóban levő új haderőnem, a lovagság új szerzetesrendnek, katonai rendnek számít. A gyors egymás utániságban, létrejövő Templomos Rend, a teutonok Szent Mária-rendje stb. mellett az Ibériai-félsziget lovagrendjei is jelentő szerepet fognak betölteni a reconquista folyamatában.⁹

⁸ im. 14.o.

⁹ A lovagrendek „alapvetően azért jöttek létre, hogy karddal, imádsággal és térítéssel küzdjenek a mohamedánok és a pogányok ellen. Megjelenésük eltérést jelez attól a szabálytól, amely tiltotta a vérrontást az egyházi emberek számára. Az újdonságokat többnyire elutasító cisztercita Szent Bernát is dicsérő szavakkal emlékezik meg a nova militia kereszties hadjáratra kelt lovagjairól. De e sajátos katonai rendek léte a katonai erkölcsök általános keresztényesítési folyamatába ágyazódik. A vallásnak nincs ugyan militáris jellege, most viszont militáris lesz. Ekképp jelenik meg egy újabb nagy jövőnek elébe tekintő magatartás, a militantizmus. Le Fogg im. 88.p. Ibériában ez a régi vizigót harci szellem újraéledése – élesztése képében jelent meg.

III. A portugál-spanyol jogi kultúra főbb elemei a IX-XV. században

Tudatában vagyunk, hogy a IX. századra még korai a „portugál-spanyol” jelzős szerkezet, a hispanorómai még jobban visszaadná az akkori állapotokat, de a választott szakaszhatár végén már kétség sem fér a fejezetcím valóságtartalmához.

Értekezésünk eme fejezetében a portugál-spanyol jogi kultúra főbb elemeinek rendszerszerűvé válását igyekeztünk bemutatni. Ez szükségessé tette olyan kérdések és problémák körüljárását, melyek nélkül nehezebben lennének értelmezhetőek ezen alkotóelemek.

Ilyen fontos tájékozódási pont a spanyol jogfejlődésen belül a vizigót eredet és hagyomány hangsúlyozása. A portugálok esetében a szvév-vizigót (germán) korszak örökségének a keresztény hit megerősödését tartjuk, hiszen nemcsak túléltek a muszlimok jó ötszázéves uralmát, de Braga püspökségével az élen még Toledó érseki primátusát is meg-megtudták kérdőjelezni. A Portugál Grófság önállósulása majd királysággá alakulása, továbbá később a gyarmatosítás együttesen vezettek el oda, hogy egyenrangúságukat a „portugál-spanyol jogi kultúra” kifejezéssel illessük.

Az Ibér-félsziget társadalom- és politikatörténete azt mutatja, hogy a XII. század végén, 1188-ban, León Királysága a rendi gyűlés összehívásával a korporációs szervezeti kereteket tartományi és országos szintre emelte. Mindezt a városi autonómiák mint önkormányzatok egészítik ki. A céhesipar kibontakozásával ez a kép tovább árnyalódott. E fejlődés az uralkodók közjogi helyzetére is kihatott. A korona érdeke és az alattvalók érdeke egyezkedés és egyeztetés tárgya lehetett. Mindezt a hűbériség és annak írott és íratlan szabályai keretezték, egyre tágabb értelmezési módokkal. A hűbériség alapja a homagium és vele a consilium et auxilium. A rendiség, a rendi gyűlés a consilium, míg az adómegajánlás vagy a pajzspénz (scutagium) és hadmegváltási adó az auxilium helyébe léphetett. A spanyol és portugál rendi fejlődés konfliktusokat is hordozott, ami az előbb említett érdekkülönbségek megjelenési formáinak tekinthető (lázadások, polgárháború stb.).

Továbbá a lovag csak akkor lovag ha olyan lova van, amely őt teljes vértzetében elbírja!
Lásd erről: Mircea Eliade: Vallási hiedelmek története III.
Osiris Kiadó Budapest, 1996 79-81.p.p.

A rendi gyűlések¹⁰ erejét a képviseleti elv és az erre épülő tömeges mozgósítás mint nyomásgyakorlás adta-adhatta, de a fő szempont az uralkodóhoz való viszonyban ragadható meg.

A helyi-területi-országos kezdeményezések és a királyi hatalom közötti interakciók fontos szerepet töltek be érdekeik artikulálásában, hogy befolyással lehessenek a törvényhozásra, a jogalkotásra, végső soron az államszervezetre.

Portugáliában – Adelaide Millán da Costa ezt nyomatékosítja – az uralkodók törekedtek a helyi hatalmakkal való együttműködésre.

Kasztíliában a mestát tekinthetjük olyan alulról építkező szervezetnek, mely gazdasági és kereskedelmi szerepein túl biztonsági célokat is szolgált, s létrejötté majd megerősödése a koronától több-kevésbé függetlenül ment végbe.

„A rendi államban ugyanakkor voltak olyan állandó jogi testületek, amelyek nem szükségszerűen kötődtek valamely rendhez, de a királyi hatalom korlátozásának jelentős tényezőit képezték. Ilyen volt a párizsi parlament, amely, mondhatni, „alkotmánybíróági” jogkört gyakorolt a törvényhozás terén, továbbá ilyen volt a 14. század második felében Katalóniában és Valenciában a három rend által delegált 2-2 személy, akiket 3 évre választottak (eredetileg pénzügyi ellenőrzés céljából), és akik a jogok őreivé váltak: ők ellenőrizték, hogy a királyi hivatalnokok a jog szerint járnak-e el, illetve biztosították azt is, hogy ha bárkit sérelem ért, akkor az illető jogorvoslatot nyerjen. Aragóniában egyetlen személy, egy nemes látott el ilyen feladatot, akinek tisztsége ugyan a gyakorlatban örökletessé vált a 15. század végére, de akinek funkciójában talán nem túlzás az ombudsman korai intézményét látnunk.

Az uralkodót a rendi államban tehát részint a jog, részint a tanács kikérésének kötelezettsége korlátozta: »Ami megkülönböztette a zsarnokot az uralkodótól, az egyrészt a jogi formák betartásának kötelezettsége volt, melyekre az uralkodó esküt tett a

¹⁰ Sashalmi úgy véli, „a Hispániai félszigeten a rendi fejlődés előbbre járt a 13. században, mint bárhol másutt. Nyugat-Európában (a század végére itt már szinte teljesen kifejlett gyűlésekkel számolhatunk), a legerősebb rendiséggel rendelkező Aragóniában és Katalóniában is csak a 14. század közepére szilárdult meg a rendi alkotmány.

...Kasztília gyűlése viszont egykamarássá lett, melybe immár csak a városok küldtek képviselőket.”

Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlat (1000-1700) I. rész 1000-1450 tavasz-nyár Világtörténet 2005 21-22.pp.

Továbbá arról is ír, hogy a kasztíliai Cortesbe nem kellett a királynak kötelező jelleggel meghívnia „a klérus és a nemesség képviselőit. 1480 után pedig e két rend részvétele ritka lett. A század végére az is kialakult, hogy mindössze 18 városnak van joga képviseletre 2-2 küldött révén, ami azt eredményezte, hogy mindössze 36 alacsonyabb rangú küldöttel kellett az uralkodóknak alkudozniuk – de éppen a klérus és a nemesség hiánya volt az, ami miatt a kasztíliai Cortes erejét nem lehet az Aragóniai Korona rendi gyűléseihez hasonlítani.” im.23.p.

koronázáskor. Hasonlóképpen nagy jelentőséggel bírt az a kötelezettség, hogy tanácsot, »konzultációt« tartson.« Azaz nem a királyi akarat, hanem a „tanácsal ellátott király” volt a legfőbb tekintély.”¹¹

A dinasztikus házasságok és a köztük létrejött örökösödési szerződések fontos elemei a spanyol és a portugál állam- és jogfejlődésének, mert szerte Európára jellemző bevett gyakorlatot követett. „Izabellát például 1474-es trónra lépésekor hivatalosan Kasztília „tulajdonosi királynőjének” (reina propietaria) nyilvánították. Miután pedig Izabella és Ferdinánd mindkét korona országainak közös uralkodója lett, Izabella jóvoltából férje uralkodói jogokat gyakorolhatott Kasztíliában, de csak felesége haláláig. Ugyanakkor Izabella 1504-es végrendeletében Ferdinándot megfosztotta a „Kasztília királya” címtől, s Kasztíliát lányukra, Őrült Johannára hagyta. Egy Izabella és Ferdinánd korában élő spanyol jogtudós, Palacios Rubios azonban így határozta meg »azokat a határokat, amelyeken nem mehetett túl a királyi hatalom«, és amelyeket a két uralkodó is, úgy tűnik, teljességgel elfogadott: „a királyra csak a királyság igazgatása tartozik, nem pedig a javak fölötti uralom, mert az állam tulajdona és joga közösek, és nem képezhetik senki magánvagyonát.”¹² A dinasztikus állam a spanyolok esetében egy konglomerátumot jelöl, ahol az uralkodóknak számos titulusa volt, ám „a két nagy alkotórész, a Kasztíliai Korona, illetve az Aragóniai Korona – amely maga is három különálló egyégből (Aragónia, Katalónia, Navarra) állt – megőrizte különállását, sajátos politikai és jogi rendszerét. Nem vetődött fel, hogy ezeket egységes rendszerbe integrálják, s nem jött létre országos, „spanyol” rendi gyűlés sem! Sőt azáltal, hogy Ferdinánd megerősítette a rendi alkotmányt az Aragóniai Korona területein, a Kasztíliától való különbözőség még markánsabbá vált. Kasztíliában a királyi hatalom »erősebb volt, mint bárhol másutt Spanyolországban«, az aragóniai Cortes erejéhez viszont nem volt mérhető Kasztíliáé. Szélesebb perspektívából szemlélve, 1500 táján „az aragóniai Cortes volt az egyedüli a latin Európában, amely törvényhozói funkcióval és adómegajánlási joggal rendelkezett. Az újonnan egyesített Spanyolország tehát nem »unitarista hanem pluralista állam lett«, melynek minden egyes alkotórészét saját törvényei szerint kormányozták. Az intézményi, jogi, nyelvi különbségek ellenére Spanyolország mint egész »képes volt ugyan lojalitást ébreszteni bizonyos esetekben, ez azonban távoli

¹¹ Sashalmi im. 24.p.

¹² Sashalmi im. II. rész. A modern állam kialakulása 1450-1713
Világtörténet 2005 ősztől 8.p.

maradt Aragónia és Kasztília közvetlen realitásával szemben.« A közösségi identitás nem volt »sem statikus, sem uniformizált.«¹³

Itt szeretnénk jelezni, hogy e „dinasztikus tranzakciók” a későbbi időkben a devolúcióra (háramlási jog) alapított ún. „örökösödési háborúk”-nak nyitnak utat, jogi érveket szolgáltatva a trón- vagy területi igények alátámasztásához.

E fejezeten belül vizsgáltuk meg a korban kiemelkedő fontosságra és befolyásra szert tevő kánonjogot (ius canonici) is. A római jog recepciójával és a ius communere gyakorolt hatásával összefüggésben a magánjogi jogfejlesztő szerepéről is áttekintést igyekeztünk adni.

Vázoltuk az ibériai keresztény államok hatalmi rendszereit, az államrezon működését, igazgatási megoldásait.

Teret adtunk a portugál-spanyol jogi kultúra rejtőzködő dimenziói bemutatásának a zsidóság és a mórok tekintetében, mintegy a kánonjog ellenpontozásaként.

Ezután az inkvizíció kérdéskörét jártuk körül, mert a spanyoloknál mind a zsidóság (conversok), mind a moriscók ellenségképük központi elemei voltak (és az eretnekek). A portugál inkvizíció kapcsán rámutattunk, hogy sok szakértő szerint kíméletlenebbül jártak el a zsidókkal, mint az új keresztényekkel (valamint az eretnekekkel) szemben.

A leglényegesebbnek az tűnik, hogy az inkvizíció állambiztonsági kérdésként kezelése részévé vált a mindennapoknak, s a jogi kultúrát is áthatotta.

A társadalomszerkezet rövid ismertetésével a jogi kultúrát hordozó eltérő helyzetű embercsoportokat kívántuk megmutatni.

A fejezet végén egy új és nagy jövő előtt álló jogintézményről, a mayorazgóról szóltunk. Sokan a magyar ősiség (aviticitas) törvényéhez hasonlítják, nem alaptalanul.

Előretételezve az 1492 utáni eseményekre úgy véljük, Kolumbusz (Colon) Újvilágba tett útja jó nyitány lehetett volna, de a későbbi események fényében fontosabb lesz annak kidomborítása, mit vittek magukkal, azaz a portugál-spanyol jogi kultúra átültetése, az ott talált indián civilizáció elleni inkvizíciós küldetéstudat elhatalmasodása, a kultúrák egymásra hatása és jogvédő-fejlesztő intézkedések a gyarmati rendszer konszolidálására.

¹³ Sashalmi im.9.p.

IV. A portugál-spanyol jogi kultúra és az Újvilág civilizációi érintkezése, összecsapása és egymásra hatása

Az Európán túli világon – a feudális Európát és a régi Mediterrániumot leszámítva – csak Ázsiát, Afrika esetében Egyiptomot, Lybiát, Marokkót és Mauretániát értették. A portugálok Tengerész Henrik infáns értő közreműködésével és irányításával sikeres felfedező utakat tettek az Atlanti-óceán vizein, megismerve-meghódítva az Azori-szigeteket, a Kanári-szigeteket (ez végül a spanyoloké lett), a Zöld-foki szigeteket és feltérképezték Afrikát a ghánai-guineai partokig. A kereskedelmi támaszpontjaik révén kezdték el gyarmatosító tevékenységüket, megelőzve spanyol vetélytársaikat.

Már itt ebben a szakaszban jelentkezik két fontos elvi elem, de szerepük megnő és felértékelődik: az egyik a (fekete) rabszolgakereskedelem, a másik a missziós (térítő) tevékenység, s mindezek Afrikában, majd Ázsiában, s 1500 után Braziliában, azaz az európai kultúrától idegen és más rasszú civilizációk körében!

A portugál és a spanyol jogi kultúra más szempontrendszer felől közelítve dinamikus és statikus egyszerre. Miről van szó? Dinamikus az adott helyzethez való igazolás formális megoldásait illetően és statikus a lényegi vonások vonatkozásában. Itt elsődlegesen a kereszténység lényegéről van szó. Úgy a portugál, mint a spanyol hittérítés végső elemzésben befogadta az indiánok (és néger) hiedelemvilágából azt, ami a legnyilvánvalóbban hozzárendelhetőnek tűnt a katolikus hitvilág dogmáihoz. Ez a folyamat és identitástudat-módosítás több generáción át tartott. Meggyőződésünk, hogy a jezsuiták által követett módszer volt a legcélravezetőbb e tekintetben Braziliában katolikus dominanciájú sajátos vallási szinkretizmus indult meg nemcsak a rabszolgák körében

1492. október 12-én Kolumbusz spanyol színekben – hite szerint – Indiába jutott s ez a fordulat 1493-tól mintegy tematizálja az ibériai királyságok udvari életét, s új versenyfutást indít az „Indikum” meghódításáért.

A vetélkedést diplomáciai mederbe terelendő, a spanyol származású VI. Sándor pápa 1493. május 14-én, arra való hivatkozással, hogy a világi uralkodók engedelmességgel tartoznak a katolikus egyházfő felé, előzetesen, de az addigi tényleges birtokfoglalásokra – és az 1479-es alcáçovasi szerződésre – tekintettel felosztja a világot Portugália és a Kettős Királyság között. A pápai bulla – indító szavairól - , az „Inter caetera divinae” elnevezést kapta. A bulla azért is figyelemre méltó, mert a hódítóknak előírja, hogy az ott élő

„lakosságot és lakosokat a katolikus hitbe utasítsák és jó erkölcsben állítsák fel őket.¹⁴ Ez a kitétel döntően fog hatni és kihatni a gyarmatosításra, az eltérő jogi kultúrák és civilizációk életére, további sorsukra.¹⁵

A többi hatalom a felfedezésekből nem részesedhetett és a szerződést VI. Sándor pápa záradékolta (szentesítette).

A pápai áldásra hivatkozva igyekeztek a versenytársakat távol tartani, de a reformáció megindulása, majd az erőviszonyok megváltoztatása miatt előbb módosításra utóbb monopóliumuk feladására kényszerültek.

A nemzetközi szakirodalom alapvető fontosságot tulajdonít e korai dokumentumnak: kor- és kórlelet a civilizációk találkozásáról, Európa és Amerika, de portugál viszonylatban Afrika és az „Indikum” kapcsolatrendszeréről is.

Ha Vasco da Gama 1497/98-as hajóútja Afrika megkerülésével Indiába (Calicutba) és Pedro Alvares Cabral 1500. évi hajóútja és Brazília felfedezése még nem is kezdte ki a tordesillasi szerződést, de Magellán 1519-1521-es, a Föld körüli hajóútját eredményező vállalkozása és a nyomában felerősödő portugál-spanyol versengés (főleg Brazília és a Fűszer-szigetek a két neuralgikus terület) újból tárgyalásokra készítette a feleket. Mintegy hat évnyi egyeztetést követően a volt koronázási városban, az aragóniai Zaragózában megállapodtak az 1494-es szerződés pontosításában egyben módosításában. A Csendes-óceán kelet-ázsiai partjától a szigetvilágon át déli irányban húzták meg befolyási övezeteik határát, ezzel fejezve be a világ teljes felosztását. A XVIII. század közepi Dél-Amerikát érintő ún. úti possidetis elve (lat. „ahogy éppen birtokoljátok”) szerinti osztozkodás fogja portugál Brazília területét jelentősen megnövelni a spanyol gyarmatok (alkirályságok) rovására és a jezsuita redakciók sorsára is negatív módon hatott ki.

¹⁴ Papal Encyclicals Online – Inter Caetera – Division of the undiscovered world between Spain and Portugal Pope Alexander VI-1493. május 14.

<http://www.papalencyclicals.net/alex06/alex06inter.htm> (letöltve: 2017.12.20.)

E dokumentum határolja el a portugál és a spanyol érdekszférákat észektől délig tekintet nélkül arra, hogy milyen szárazföldek és szigetek találhatók rajta India irányába. A hosszúsági vonal az Azori- és a Zöld-foki szigetektől halad 100 liga/legna (300 mérföld=480/500 km) távolságban nyugatra és délre. (Ettől a tordesillasi szerződés el fog térni nyugati irányban.) A bulla eltilt bármely más államot attól, hogy a portugál-spanyol kondomíniumot megsértse, arra bármilyen jogot alapítson.

¹⁵ Ez még akkor is így van, ha tudjuk, hogy IV. Sixtus pápa 1481-es Aeterni regis kezdetű bullája egyrészt az érdekszférát a Zöld-foki szigeteken átmenő délkör mentén választotta szét, másrészt előírta a keresztény hit terjesztése kötelezettségét (harcos kereszténység) és elismerte az innen délre fekvő területekre a portugál fennhatóságot.

E bulla az alcáçovasi egyezmény módosításának, portugál szempontból továbbfejlesztésének tekinthető.

Az első portugál gyarmatbirodalom és működési mechanizmusa a XVI. század közepéig

Az 1990-es években új megközelítési mód jelent meg az Atlanti-óceán medencéje XVI-XVIII. századi történetére nézve: az „atlanti megközelítés” („Atlantic Perspective”).¹⁶ Lényege, hogy egyenrangú partnerként kezeli a kapcsolatrendszer három fő elemét, Európát, Afrikát és Amerikát. Koherens egységként tekint az ezen területeket egybekapcsoló politikai, gazdasági, társadalmi valamint eszmei kötelékekre. Esetünkben e látásmódhoz egy „Indic and Pacific” megközelítés is társul, mivel a portugál expanzió egyik eredeti és meghatározó céliránya India és vele a fűszerkereskedelem megkaparintása, másfelől pedig rabszolgaszerezés és aranyhoz jutás volt. Ezen célok szolgálatába állították a hittérítő tevékenységet is.¹⁷ A portugálok által először a Ny- majd K-afrikai partokon, később Indiában és az ún. „Fűszer-szigeteken” (Maluku-szigetek, indonéz szigetvilág) létesített kereskedelmi telepek (többségük megerősített erőd is), olyan helyi társadalmakkal kerültek kapcsolatba, melyek mind a rabszolga-kereskedelmet (slave trade), mind a rabszolga-gazdálkodást ismerte és gyakorolta.¹⁸

Nem járunk messze az igazságtól, ha Urs Bitterli álláspontját tartjuk a leginkább adekvát véleménynek: „A feudális gazdasági viszonyok igen messzemenő egyezése és a rabszolga-kereskedelem mindkét részről meglévő hagyománya tehát kétségtelenül kedvezett az első európai-afrikai kultúrkapcsolatok fejlődésének. Valóban bámulatos, milyen hamar kialakult a kereskedelem, és milyen gyorsan terjedt. Nyugat-Afrika partjai mentén: az első tíz afrikait

¹⁶ Az „atlanti megközelítés” brit szemszögű összefoglalásának tekinthető: *The New British History in Atlantic Perspective* *American Historical Review* 1999 April, 426-500 pp. (különszám)

¹⁷ „A kultúrkapcsolat két jellegzetes formában nyilvánult meg: a kereskedelmi kapcsolatban, elsősorban a rabszolga-kereskedelemben, valamint a missziós tevékenységben. A kultúrkapcsolat e két formája lehetőséget nyújtott az európaiaknak egyrészt arra, hogy a másik rasszhoz fűződő viszonyukat hosszabb időn át is figyelemmel kísérik, másrészt arra, hogy felfigyeljenek e viszony emberi és szellemtörténeti horderejére.” Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak” Gondolat Budapest, 1982: 120.p.

¹⁸ „Egy néger a következő esetekben kerülhetett rabszolgasorba: ha törzsének törvényei és tabui ellen vétett: ha ellenséges törzs fogságba ejtette; ha valamely törzsfőnök gazdasági szükséghelyzetben arra kényszerült, hogy néhány alattvalóját fölajánlja valamelyik szomszédos népnek gabonáért cserében. A rabszolga-kereskedelem viszonylag jelentős volt mind Nyugat-Afrika szárazföldi területein, mind Timbuku széles körzetében és Zanzibárban; és a Szaharán át Egyiptomba, a Közel-Keletre, valamint egészen Indiáig eljutó rabszolga-kereskedelem a 19. század végéig számottevő volt, bár soha nem érte el az Atlanti-óceánon zajló kereskedelmi forgalom méreteit.

A másik oldalon pedig a portugálok és a spanyolok számára – mint egyébként a legtöbb mediterrán nép számára is – a rabszolgaság a középkor óta megszokott volt; így például a 14. században Spanyolország keleti partvidékén az arisztokrácia és a klérus köreiből igen keresettek voltak a Kirenaikából származó fekete rabok mint háziszolgák, míg a mór fejedelmek, akik egészen 1492-ig tartották magukat Granadában, hasonló szerepben foglalkoztattak fehér rabszolgákat.” im. 120-121.pp.

1441-ben vitték Portugáliába ajándékként Tengerész Henriknek; 1500 körül az utazók már Guinea partvidékén virágzó cserekereskedelemtől számolnak be.

...Az európaiak rögtön megérkezésük után megtudakolták a lakosságtól, mivel is lehetne kereskedni. Nem mindig a rabszolgák iránti igény állt az előtérben; a mai Ghana partvidékén adódott az a különleges eset, hogy az aranyat, amelyet a kereskedelmi kapcsolatok korai szakaszában próbáltak megszerezni az afrikaiaktól, délebbre fekvő területekről szerzett néger rabszolgákkal fizették ki. Másutt olyan népességre bukkantak, akik maguk nem folytattak rabszolga-kereskedelmet, és nem is voltak hajlandók erre, vagy az idők során jöttek rá az európaiak arra, hogy bizonyos népcsoportok jelleme vagy fiziológiai alkata nem alkalmas ültetvényen végzendő munkára.”¹⁹

A portugálok és a fekete törzsfők kereskedelmi tárgyalásai egy működő kereskedelmi jogot feltételeztek, melyet kiegészített és színesített a helyi szokásjogok (coutumes) kötelező elfogadása. A keresztény erkölcsi elképzelések és parancsolatok korlátozottságát láthatjuk, amikor „A rabszolga-kereskedelem tényében számos érintett Isten akaratát és rendelkezését látta, saját foglalkozását pedig eleve elrendeltnek tartotta.”²⁰

A „thalassokratikus” gyarmati berendezkedés

Az alcímben jelzett – Chaunu-tól származó – kifejezés: a thalassza = tenger, tengeri jelentésű görög szó, azaz egy tengeri összeköttetésű, szigetekre, kikötőkre, vékony parti sávra kiterjedő területfoglalások hálózata, melyen keresztül a kereskedelmi tevékenységeiket folytatták. A láncolati hálózatból kiemelkedett néhány stratégiai is jelentős hely: a Fűszer-szigeteken Malakka, Indiában Goa és Diu, Ghánában a Sao Jorge de Mina erődjé.

Tengeri kereskedelemük védelmére a portugálok erős flottát építettek, melyek tűzereje lehetővé tette a katonai fölény kivívását és megtartását. Az Indikum a XVI. század közepére zárt tengerré („mare clausum”) vált Japántól a Fűszer-szigeteken és Ádenen át

¹⁹ im. 122.p.

Bitterli azt is kiemeli: „Meglepően súrlódásmentesen zajlott le a kultúrák érintkezésétől a kultúrkapcsolathoz vezető átmenet azokon a területeken, amelyeken közel álltak az arab világ kulturális befolyásához; Kelet-Afrikában és Nyugat-Afrika egyes területein, Indiában és a Maláj-szigeteken. Alapjában véve hasonló volt a helyzet Japánnal és Kínával, mivel ezen országok civilizációjának magas szintje és a kapcsolatot tartó európai emberek kis száma lehetővé tette a távol-keleti partnerek számára, hogy a kapcsolatokat szükség esetén megszorító rendszabályokkal, végső esetben pedig fegyveres erőszakkal szorítsák korlátok közé.”119.p.

²⁰ im.131.p.

Madagaszkárig. Ezt egészítette ki a Dél-Atlantikum feletti portugál ellenőrzés, fel egészen Lisszabonig. Mind a levantei karavánutat, mind annak tengeri úton a keleti Mediterráneumot használó szereplőit (muszlimok, Velence, Genova, Aragónia) sikerült jelentősen meggyengíteniük.

További portugál sajátosság, hogy e kereskedelmi hálózat a királyi monopólium-kereskedelmet nagyszerűen kombinálta a magánkereskedelem áruinak szállítmányozásával, fuvarozásával.

A portugál gyarmatbirodalom dél-atlantivá válása a XVI. század II. felében

A fentebb vázolt események egyik legfontosabb mozgatórugója egy sajátos portugál kereskedelmi gyakorlat a feitoria volt. A feitoria: árulerakat – raktár, kereskedő telep jelentéstartalmat hordozó szó, de a portugálok ezt olyan kereskedelmi erőternek fogták fel, amely katonai védelmet is nyújt, vagyis egy erődítmény egészítette ki a raktárbázist. A feitoria – rendszer így katonai-kereskedelmi kettős célú gyarmatosítási stratégiává vált. Ez egy sajátos portugál modellt takar, mert lényeges eleme a közvetítő szerep, a közvetítettség mint olyan betöltése. A szakirodalomban luzofón kolonizáció néven azt találjuk, hogy ez egy hibrid és ambivalens rendszer, mert kereskedelmi kapitalizmusa dinamikáját a hollandok és az angolok viszonylagosan gyorsuló ütemben hagyják maguk mögött (pl. a rabszolga-kereskedelem terén), másfelől az egybefüggő gyarmatterületek és vele a gyarmati közigazgatás kiépületlensége (kivétel: Brazília) jellemzi. A portugálok versenyt futnak az idővel, mivel fő riválisaik a spanyolok és az oszmán-törökök már világbirodalmat (Weltreich; Wordsempire) hoztak létre. Az Indikumban megjelenő versenytársak (spanyolok, hollandok, angolok) valamint a meggyengített, de le nem győzött muszlimok miatt a portugál érdeklődés az Atlantikum déli részére (D-Amerika; Közép- és DNY-Afrika) kezdett irányulni.

Módosul az eszköztáruk: megindulnak a telepítések, a telepes mozgalom fő célországa Brazília és Angola lesz; folytatódik a rabszolga-kereskedelem, itt is Brazília a kiemelt szereplő és egyben itt kerül sor az ún. ciklusváltó monokultúra megvalósítására is; megmarad a triangulum-kereskedelem s vele a közvetítettség; megindul a gyarmati paternalista igazgatási rendszer és a inkvizíció kiépítése. Ezen változtatások nyomán jön létre a későbbiekben a luzotropikalizmusnak nevezett keveredés (hibriditás).

A spanyol gyarmatbirodalom kialakulása és a jogi kultúrák találkozásai „Ósamerika” szemszögéből

Elvileg a spanyolokat nem lephette volna ennyire meg az amerikai őslakosok mássága, hiszen hispán félszigeten tömegesen voltak jelen mórok és zsidók, berberek sőt négerek is. Ami paradox módon mégis újdonság volt, az őslakosok társadalma és kultúrája. A spanyolok által megtestesített európai civilizáció úgy részelemei többségében mint összességében felülmúlta az indiánoknak nevezett bennszülöttek által képviselt civilizációt. Az egyenlőtlenség kezdettől nyilvánvalóvá vált és nem feledhető, hogy a spanyolok az Indiába vezető tengeri utat keresték, az arany és a távol-keleti fűszerek megszerzése volt az elsődleges cél és csak ezután a hittérítés. A hódítás előbbre való volt az együttműködésnél (utóbbit szükséges rossznak tekintették, azt is csak céljaik elérése érdekében...)

A jogtörténeti korhűség szellemében először a prekolumbián jogi kultúrát vesszük szemügyre, különös tekintettel az azték és maja valamint az inka birodalmakra nézve. Ezt követően az agrárium, a kézműipar és a kereskedelem szerkezeti sajátosságai, jogi irányítási eszközei kerülnek rövid bemutatásra.

A spanyolok által képviselt európai civilizáció és jogi kultúra egészében felülmúlta az Újvilágban talált civilizációkat és jogi kultúrákat. Voltak azonban részterületek, ahol e – nevezzük fölénynek – magasabb fok nem volt ennyire nyilvánvaló. Ide tartozik az agrárium az öntözési technikákkal és a trágyázással az Azték de főként az Inka Birodalom területén, valamint utóbbi esetén a kitűnő úthálózat vagy „közlekedési infrastruktúra”. Természetesen figyelemmel kell lenni az agrárium esetén a vaseszközök és az igavonó állatok teljes hiányára, illetve az utak esetében arra, hogy a kerék és vele a kocsi ismeretének hiányában, futár, gyalogos és állati (láma) teherforgalomról beszélhetünk. Az utakat kiépítettségük stratégiai szerepük (kereskedelmi, közigazgatási és katonai oldalak) teszi különösen fontossá. Nagy gondot fordítottak állandó karbantartásukra is. Az Inka Birodalom ütőere az úthálózat volt, melyhez szervesen csatlakoztak a gócpontok települései, a katonai erődítmények és az élelmiszert, ruházatot fontos használati tárgyakat felhalmozó raktárbázisok.

A harmadik terület, amely méltó partnere volt az európai civilizációnak, az az építészet. Bár az Újvilág szellemi kultúráját leginkább kifejező írásbeliségükről kevés adat maradt ránk, csillagászati megfigyeléseik, matematikai ismereteik figyelemre méltóak. Vallási hiedelemvilágaikon alapultak államberendezkedéseik és (jogi) kultúráik.

Összességében és kis túlzással azt mondhatnánk, hogy az újvilági civilizációk a kő, a fa, a csont és a bronz mint alapanyagok változatos emberi felhasználásán alapultak.

A spanyol gyarmatbirodalom az Újvilágban

A gyarmatosítás (kolonializmus) igen összetett folyamat mint azt a portugálok esetében igyekeztünk is körüljárni. A spanyoloknál sem volt ez másképp. Kolumbusz – feltételezhetően – négy hajóútja, majd a rendszeressé váló áthajózások közel három évtizedig a Karib-tenger térsége (Kis- és Nagy-Antillák valamint Dél-Amerika columbiai és venezuelai partvidékei) felé irányultak. A spanyol gyarmatosítás első szakaszát ennek a térségnek a módszeres feltérképezése, katonai-technikai értelemben vett megfélemlítése és legyőzése végül teljes megszállása jellemezte. A hódítások második és harmadik szakaszát már nem is annyira az időtényező különíti el egymástól mint inkább a térbeliség. Az azték és az inka birodalmak megsemmisítése – megsemmisülése példa nélkül álló gyorsasággal ment végbe.

A birodalom leggyakrabban hódítások eredményeként jön létre és a hatalomkoncentráció egy sajátos kifejeződési formájának tekinthető.²¹ Colas utal rá, hogy a birodalmak egyúttal államok is, de esetünkben még nem nemzetállamról van szó és éppen ezért nem egy zárt nyelvi területet jelöl, hanem éppen ellenkezőleg: az elsődleges jegye a politikai határok állandó, folyamatos kiterjesztése. Ez a vég nélküliség (sine fine) térben és időben zajló folyamat azzal a megszorítással, hogy a birodalom – így a spanyol is – határtalan, mert nem voltak pontosan kijelölt és meghúzott külső határai.

A spanyolok Európában elfogadták és betartották a területi szuverenitás gondolatát, míg birodalmuk más földrészein tagadták és még a létét is megkérdőjelezték.

Minden birodalom egy központ, egy belső mag körül kristályosodik ki. Ez lehet akár földrajzi, akár etnikai vagy gazdasági egység és ezen belül integrációs hatások működnek. Az állam ezen belül befolyást képes gyakorolni és kiterjeszti hatalmát, így valósítva meg valamilyen meghatározott funkcionális integrációt, mint amilyen a spanyol katonai szuperstruktúra volt a XVI. században.

²¹ Colás, Alejandro: *Empire*
Cambridge, Polity Press, 2007. 233.pp.

Mivel a birodalom külső határai képlékenyek, a birodalmi koncepció és a katonai vezetés az eddig elért sikerek alapján újból sikerrel számol, ezért expanzív marad. Ellenségképre persze mindig szükség van (vagy szükség lehet), de a valóságban, ahogy az a spanyolok esetében is történt, birodalmukat nem ellenfelei döntötték meg, önmagától omlott össze.

A spanyol gyarmatosítás szakaszai, jellemző vonásai

Európa legkorábban 1493-ban értesülhetett a Kettős Királyság tengerészeti sikeréről, egy új, egy másik világgal való találkozásról, melyet Martin Waldseemüller nevezett először az általa gyártott földgömbön Amerikának (America, azaz Dél-Amerika). Az utak többségét andalúz hajósok szervezték, de a fő cél még mindig az Ázsiába vezető tengeri átjáró megtalálása volt, az Újvilág és a karibi térség földjei még nem érdekelték a spanyolokat, az indiánoknak nevezett őslakossággal folytatott egyenlőtlen csere, az általuk is meghonosított portugál eredetű faktóriák (port. feitoria) 1502 után kezdtek nagyobb szerephez jutni, s megkezdődött katonai-gazdasági kolóniák telepítése. Az Ibér-félszigeten 1492-ben ugyan véget ért a rekonkvizta, de az 1493-as pápai „Inter caetera divinae” bulla előírta a hittérítő tevékenység folytatását, így a spanyolok is felhatalmazva érezték magukat arra, hogy a kard és a kereszt jegyében a spanyol kultúra és gazdaság valamint a militáns egyház terjesztőiként lépjenek fel.²²

²² „Az európai tengerészek és telepesek műveletlensége, továbbá az alárendelt szerepe, amellyel otthon meg kellett elégedniük, megváltozott körülmények között elősegítette, hogy egyenlőségjelet tegyenek a katonai és az intellektuális fölény közé, és olyan erőket szabadított fel, amelyek a hazai feudális renden belül nem bontakozhattak ki. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy azok az emberek, akik addig szerény körülmények között éltek és csekély hatalommal rendelkeztek, amikor hirtelen teljhatalom birtokosai lettek, hajlottak a túlkapásokra. Így aztán szinte kivétel nélkül a szerzetesrendekhez tartozó művelt papok feladatává vált, akiket már az anyaországban is alig hajtott anyagi becsvágy, hogy a tengerentúli területekkel való kulturális érintkezés kérdéséről bíráló hangon szóljanak.

Az elsősorban kereskedelmi érdekeket szolgáló kapcsolatok egyoldalúsága magyarázza továbbá a bennszülöttektől alkotott kép durva általánosságát és tárgyi megalapozatlanságát. A tengerentúlra utazó első európaiak gátlástalan törekvése a meggazdagodásra az egész világon lehetetlenné tette a partner lényének és jellegének türelmes megvizsgálását; az utazók részéről csekély készség mutatkozott a bennszülöttek nélkülözhetetlen közvetítőszolgálatának honorálására vagy elismerésére, s ez minduntalan kétségessé tette a kölcsönös kapcsolatok folyamatosságát. A bennszülöttek naiv bizalmát üres ígéretekkel, szószegéssel és olcsó lókupectrűkökkel csúfolták meg, és bizonyára még magasabb rendű kereskedői ügyességükkel is dicsekedtek, anélkül hogy megfontolták volna, mennyire különbözőek voltak a kereskedelmi áruk értékéről alkotott elképzelések. Így a csalást tették meg a kereskedelem legfőbb elvévé, és ezzel végzetes módon meghatározták az elkövetkező fejlődés jellegét; úgy vélték, hogy a „vadak” csekélyebb értékének állandó emlegetésével saját tisztességtelenségüket jogossá tették, és nem vették figyelembe, hogy a bennszülött, gyorsan átlátva a fehér kereskedő csalárdságán, hasonló praktikákba kényszerült, és ezáltal végül is úgy tűnt, hogy ténylegesen okot adott a róla alkotott lebecsülő véleményre.” Bitterli im. 106-107.pp.

Mindenesetre úgy tűnt, mégha majd három évtizedbe is telt a szárazföldi Amerika meghódításának tényleges kezdete (1519. Cortez), de az Indiák kezdett felértékelődni a kortárs spanyol kereskedők, konkvisztádorok, hittérítők és a szerencsét kereső telepesek körében.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Karib-tenger szigetvilága és népessége az európaiak által behurcolt betegségek és a személyi és dologi alávetés drasztikussága miatt jelentősen visszaesett és pótlásukat néger rabszolgákkal oldották meg, akik szintén új szereplőknek számítottak a térségben.

Az 1519-ig számítható első kolonizációs szakasz már előrevetítette a kultúrák közötti harc további eszkalálódását, ugyanakkor már az 1512-es burgosi törvényekkel, jogi eszközökkel igyekezett a kasztíliai korona fellépni a túlkapások ellen – tegyük hozzá, kevés eredménnyel.

Cortez 1519-es útja a Yucatán-félsziget katonai feltérképezésére majd Mexikó belső, központi területe felé haladása tekinthető a második fázisnak, a szárazföldi Amerika aztékok uralta területei elfoglalása kezdő időpontjának.²³

A spanyol expanzionizmus magában hordozta az etnikailag sokszínű birodalom, mint politikai egység elvét, ezzel Colás (1.1.2.2.1. alatt) a második fontos eleméhez jut el birodalom-konceptiójában: a hierarchiához. A birodalom a különböző jogállású területek halmazát jelenti, azaz az anyaország többlet jogokkal rendelkezik a gyarmataihoz képest. Gondoljunk bele: a homogenizáció, mely a nemzetállamokra lesz jellemző, megszüntetné a jogi különbségeket, már pedig ettől úgy a spanyolok mint a portugálok erősen ódzkodtak.²⁴

A birodalomra jellemző harmadik sajátosság: a rend, annak fenntartása és biztosítása, s ezzel minegy igazolja és alátámasztja területi expanzióját. A folyamat

²³Jogi szemszögből Cortes tevékenysége kimeríthetné akár a parancsmegtagadás tényállását is, mivel Kuba kormányzója kifejezett parancsa a kereskedelmi lehetőségek felderítésére vonatkozott, míg ő a partraszállását a res nullius (uratlan dolog) alapján birtokba vételként értelmezte, s I. Károly (1516-1556) nevében Kasztília javára birtokba is vette. Erre – mint utaltunk rá – a pápai bullák eleve felhatalmazták Kasztília uralkodóit.

Ezen túlmenően a kasztíliai jog tartalmazott arra vonatkozó rendelkezéseket, mi a teendője a közösségeknek akkor, ha akár az uralkodó, akár valamely hivatalnok a zsarnoki módon önkényeskedik. A jogi felhatalmazás a közösségeknek kollektív fellépést engedett, ezt használta ki Cortes, aki expedíciós haderejét jogi közösséggé nyilvánította, várost alapítottak, s neki láttak építésének a király nevében, így anulálva a kormányzói utasítást. Ezt követően, szintén a királyi érdekekből kiindulva Moctezuma ellen vonult, bevette annak székvárosát Tenochtitlánt. A volt Azték Birodalom helyén jött létre Új-Spanyolország alkirálysága 1535-ben.

²⁴ Erre jó példa lehet a Római Birodalom története: Caracalla 212-ben a birodalom összes szabad polgárára kiterjesztette a római polgárjogot. Ezzel több előnyt is érvényesíteni tudott: megszűntek az adómentes kiváltságok (főleg a görögség lakta területeken); adózóvá és katonakötelessé váltak az új jogosítottak (ezek kötelezettségként terhelték immáron őket) és hivatalviselővé is.

önigazoló jellegű és erős küldetéstudattal (missziót teljesít, civilizációt visz a vadnak és barbárnak tartott társadalmakba, ezzel „boldogítva” azokat) párosul. A birodalom a béke letétnyese, a kereszténység bástyája, az alávetett népek gyámolítója, amely kiemeli őket elmaradottságukból és hozzásegíti őket egy magasabb létformához.²⁵

Elliott²⁶ rámutat a spanyol gyarmatosítás azon sajátosságára – mely a portugálokra is kiterjeszhető –, hogy Kasztília tilalmazta a mórok, zsidók, eretnekek (a protestánsok ilyenek) betelepülését gyarmatai területére, így azok az indiánok körében fennmaradt természeti vallások kivételével katolikusokká váltak. A néger rabszolgák szinkretizmusa színesítőleg hatott a gyarmati katolicizmus megszilárdulására.

Elliot felhívja a figyelmet Kasztília kiemelt szerepére a hódításokban, hogy a birodalom területei Kasztília részét képezik, ezért jogilag az Aragón Korona országai nem állnak tulajdonosi státuszban, a gyarmatok nem képezik közös tulajdon tárgyait.

Kasztília monopolhelyzetéből adódott, hogy a gyarmati igazgatás és az alkirályságok politikai-gazdasági szerkezete is az ő oldaláról határozódott meg és formálódott ki.

A kasztíliai rendiség gyengesége, városokra támaszkodó rendi gyűlése, alacsony szintű érdekérvényesítése, vele szemben a királyi hatalom központosított majd abszolutisztikus jellege, párosulva egy letradosokra támaszkodó igazgatási szervezetrendszerrel, kétségtelessé és vitathatatlanná tette a kasztíliai korona túlsúlyát a gyarmatokon is.

Ez a spanyol jogi kultúra fejlődését negatív módon befolyásolta. Az erős uralkodói kontroll, az, hogy a gyarmatosítás mintegy a korona vállalkozásaként nőtt naggyá azt eredményezte, elmaradt vagy csökevényesen működött az alkirályságok közötti együttműködés és információáramlás, mindez a királyi udvarba volt „bekötve”, ezért amikor megindult a birodalomban a politikai erjedés folyamata, a kulcsszerepet betöltők mint Bolivar, O’Higgins, San Martin és Santander inkább voltak egymás riválisai mint politikai szövetségesek küzdelmük egészét tekintve.

Talán mondani se kell, ez majd kihatott a függetlenné váló gyarmatok későbbi államrezonjaira is.

²⁵ Az 1550-es valladolidi Sepulveda és Las Casas közötti teológiai-politai vita is a spanyolok indiánok feletti uralma jogalapjáról, annak igazolhatóságáról folyt. (Az Újvilágot az isteni gondviselés ajándékának állítják be s ezt az anglikán Anglia és a kálvinista hollandok is átveszik.)

²⁶ Elliot, J.H.: Empires of the Atlantic World. Britain and Spain in America 1492-1830. Yale University Press, New Haven-London, 2006, 546.pp.

A birodalmiság, „a közös akol melege” olyan nélkülözhetetlenül fontos kereteket biztosított a mindennapi életben, hogy a birodalmi államgépezet és – igazgatás eltűnte vákuumot hagyott maga után, s erre a változást akarók nem voltak felkészülve. Az oligarchikusan működő városi tanácsok nem demokratikusan működtek, mert a korona ügynökeivel való egyeztetések a korrupciót szolgálták, saját kisszerű helyi érdekeiket „menedzselték”, s nem a tágabb közösséget. A latin-amerikai demokráciadeficit alapjai valahol itt keresendők.

A spanyol államszervezet birodalom-konzolidáló tevékenysége

A Kettős Királyság (Katolikus Királyok) elsősorban Kasztíliaiban állított fel új állami hivatalokat, tekintve, hogy az aragón-katalón korona országaiban a rendek, ragaszkodtak előjogaik (fueros) gyakorlásához és akadályozták egy központosított királyi hatalom kiépítését.

A kivételt az inkvizíció jelentette, amely egyként volt jelen a spanyolok minden királyságában.

A spanyol királyságok dinasztikus konglomerációknak nevezhetők, ahol I. Károly is csak a cortecek felhatalmazásaiból követően tekinthető intézményi értelemben az általa uralt, területek egyeduralkodójának. A dinasztikus öröklési szerződések egyik legfontosabb eleme a tulajdonosi szemlélet érvényesítése volt.²⁷ I. Károly 1519-től a római királyi majd német-római császári cím megszerzésétől törekedett arra, hogy a Habsburg dinasztia fejeként öccsét, Ferdinándot²⁸, bevonja birodalma irányításába. Ettől vált dinasztikussá az uralkodása is – de nem spanyol földön!

²⁷ „A dinasztikus célok leginkább a 16-17. század háborúkat jellemezték, bár az ún. örökösödési háborúk nagy korszaka a 18. század volt. Mindazonáltal, ezek »bár elnevezésükben örökösödési háborúk voltak, valójában gyakorta racionális alapon történő területi felosztásoknak tekinthetők.« im.10.p.

²⁸ La Dinastia de los Austri. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio, I-III. vols. Coords. José Martínez Millán, Rubén González Cuerva. Ediciones Polifemo, Madrid, 2011. (Colección La Corte en Europa Temas) 2139. p.

Ehhez kapcsolódva jegyezzük meg Liesbeth Geervers álláspontját, aki külön tanulmányt, szentelt [Family Matters: William of Orange and the Habsburgs after Abdication of Charles V. (1555-67). Renaissance Quarterly, 63. évf. 2. szám 2010 nyara 459-490.p.] a Habsburg dinasztia kulturális entitása vizsgálatának. Megállapítja, hogy I. (V.) Károly és Orániai (Nassau-ház) Vilmos francia-flamand-német „családi identitása a kölcsönös együttműködésen, barátságos érdeklődésen nyugodt, míg az 1556-ban apja helyét átvevő II. Fülöp, neveltetésénél fogva, a spanyolos családi identitást képviselte, ami a korábbi kapcsolatot is megterhelte és megromlott a két dinasztia közötti viszony. A Domus Austriae a főhercegek együttműködésére épült és nem a felosztható örökségre. I.(V). Károly 1555-ben lemond Németalföldről fia javára majd 1556-ban úgy látta: dominiumát felosztja egyenes ágon fiára – II. Fülöpre – hagyva a spanyol trónt és annak külbirtokait (ez a kasztíliai örökség és az aragóniai elköteleződések), míg az ági vagyont, azaz a német-római birodalmi területek nagyhányadát öccsére, Ferdinándra testálta át.

I. Károly elfogadta az elődeitől örökölt intézményeket, azokat működtetnie, az új kihívásokhoz igazítania viszont csak részlegesen sikerült.

A gyarmatosított népek jogállásának szabályozási kísérletei a spanyol jogalkotásban

1492 után az aragón Mediterránium-politika fennmaradt, és a genovaiakra támaszkodva az Atlanticum nyugati finanszírozásába is bekapcsolódtak (pl. az ún. „indiázás”). Az újonnan meghódított területek (a Karib-tenger szigetvilágai) lakossága nem várt jogi problémák forrásaivá váltak.

A burgoszi (Leyes de Burgos 1512) törvényekhez vezető jogi megfontolások

A spanyol hódítások a Karib-tenger nagyobb szigeteire (pl. Hispaniola, Kuba, Jamaica) irányultak, s ezt volt hivatott segíteni az 1503-ban sevillai székhellyel alapított Casa de Contratacion (portugál előképpel), mely a nyugati hajóutak terveit készítette és gazdasági, igazságszolgáltatási, tudományos jogosítványokkal is felruházták.

Az 1500-as évek első évtizedében változó intenzitással folytak úgy a felfedezések mint a területek megszállása. Kasztíliai Izabella 1504. évi majd I. Fülöp 1506. évi halála, II. Ferdinánd itáliai hadjárata lassítólag hatott az Indiák kiaknázásában rejlő lehetőségekre. 1508-tól gyorsultak fel az események: három év leforgása alatt gyarmattá tették Kubát, Jamaicát, és Puerto Ricót és 1511-ben Santo Domingon megalapították az Audenciát. Ez lett a gyarmati igazságszolgáltatás és a közigazgatás új intézménye. A kíméletlen és kegyetlen indiánüldözések kiváltották az őslakosok ellenállását.

A Kettős Királyság két évtized leforgása alatt nagyhatalommá vált és jó úton halad egy birodalom kiépítése-kiépülése felé.

Vita a hódítás legitimitásáról és az indiánok „mibenlétéről”

Az is érdekes, hogy Orániai Vilmos bár a Habsburgház (német) birodalmi érdekeit képviselte, de ez már nem egyezett II. Fülöp közvetlen (spanyol) birodalmi érdekeivel. Mivel II. Fülöp, apja 1556-os dominiumát felosztó rendelkezése értelmében nem lehetett német-római uralkodó (római király, német-római császár), ezért a neki juttatott spanyol Habsburg hagyományok (és tartományok) felé mozdult el. II. Fülöp adott spanyol identitástudatot az ő Habsburgágának.

Orániai Vilmos „német” kötődése, az osztrák Habsburgokkal ápolt kapcsolatai immár szembe mentek II. Fülöp Németalföldön követett spanyol érdekeket érvényesítő politikájával.

A két kérdéskör valójában igen összetett problémát takar. Egyfelől a spanyol közgondolkodás államelméleti aspektusait érintő erős politikaelméleti felhanggal, mint például a pápaság és a világi hatalom viszonya, az állam és polgárai közötti kapcsolatrendszer. Másfelől a kereszténység (a civilizáció) és a „vadak” (a barbárság) közötti hangsúlyos különbségtétel s vele a háború joga, a nemzetközi jog létrejötte.

Ami mintegy keretbe foglalja és sajátos színezetet ad a spanyol válaszoknak, az az Indiákra, azaz Amerikára (ekkor még csak a Karib-térség) vonatkozó jogairól (res nullius) folytatott polémia, mely a XVI. század közepéig tartott.

Az első spanyol (kasztíliai) telepések, a konkvisztádorok, a hittérítő papok, a gyarmati tisztviselők az óvilági szokásoknak megfelelően repartimientót (földet és indián munkaerőt) kaptak és időlegességgel, utólagos fizetség ellenében (demora-rendszer) dolgoztatták az őslakosságot. 1509-ben Kasztília, gyarmatai tudatosabb kihasználása érdekében, bevezette az encomienda – rendszert. Az encomienda sajátosan kasztíliai feudális jogintézmény volt, a személyi függés egy fajtája, melyet az encomandero gyakorolt. Az amerikai gyarmatokon encomienda indiana elnevezéssel ismeretes. Itt olyan szolgálati birtokot jelöl, mely egy adott földterületen a rajta élő bennszülöttekkel javadalomszerző használatot biztosít az encomandero számára. Az Antillákon a legfontosabb vonása a munkáltatási jog gyakorlásában nyilvánult meg.

Ezzel kezdetét vette Amerikában a kasztíliai típusú²⁹ feudális gazdasági társadalomalakulat meghonosítása. A kasztíliai katonai és papi „kasztok” keresztes háborús ideológiájukat, keresztény küldetéstudatukat, háborús kegyetlenkedéseiket és zsákmányra éhes

²⁹ „A spanyol Korona stabil-statisztikus, borszín alapján kasztokba kényszerített társadalom megalkotására törekedett. Évszázados erőfeszítései azonban kudarcot vallottak, jóllehet rendeleteivel még a 18. század második felében is igyekezett követni és kordában tartani e gyors keveredést. Peruban 14, Mexikóban 16 etnikai alapon kialakított főcsoportot, kasztot alkottak meg, amelyek jogai és privilégiumai a borszín sötétedése szerint csökkentek. E kasztrendszer azonban a 18. század végéig nem a „modern” faji előítéleteket tükrözte; a „vértisztaságon” alapult, a privilégiumokra épülő, anyaországi feudális rendszer kései adaptálását jelentette. Ebben az értelemben természetesen társadalmi, etnikai előítéleteket tartalmazott.

...a különböző etnikumok jogi és társadalmi helyzete között igen soros volt az összefüggés, leszámítva az indiánokat, akiknek jogi védelme és társadalmi kiszolgáltatottsága közt éles ellentét feszült a gyarmati korszakban is. Azt is hangsúlyozni kell, hogy e formálódó latin-amerikai etnikumok, „fajok” belsőleg nem hierarchikus, hanem csonkított társadalmak. Az egyes etnikumok társadalmának nincs belső hierarchiája, nem tagoltak, hanem egy nagyobb hierarchikus struktúra – a gyarmati társadalom – egy-egy fokán elhelyezkedő ide „besorolt” csoportok. Ezek az etnikumok ebben a vonatkozásban funkcionális jellegűek: a társadalmi munkamegosztás rendszerében kijelölt szerepük és helyük van.”

Andrele, Ádám: Latin-Amerika története Szegedi Egyetemi Kiadó Jatepress Szeged 2010 36.p.

mohóságukat átvitték az Újvilágba annak minden negatív következményeivel együtt. A karibi szigetvilág archaikus társadalmi áldozatul estek a hódítói mentalitásnak.

Az őslakosságot ért súlyos vérvesztés pótlására megindult a fekete rabszolgák behurcolása és munkára kényszerítése. A gyarmatosítás első – karibi – szakasza előrevetítette, hogy az erőszakos módszerek kudarcosak, mert a munkaerő pusztulása túlságosan is gyors ütemű.

A hódítás legitimitásáról a vita – vallási köntösben – 1511-ben robbant ki, amikor Antonio de Montesinos dominikánus egyházi Santo Domingo templomi szószékéről a vasárnapi mise alkalmával azzal büntette az őslakosokkal szemben erőszakot és alkalmával azzal büntette az őslakosokkal szemben erőszakot és más visszaéléseket elkövetőket, hogy megtagadta tőlük a bűnbocsánat kiszolgáltatását. Ezzel alapjaiban támadta mind az encomiendából folyó visszasságokat mind az indiánok *servi a natura* besorolását.

Ebbe a vitába kapcsolódik be Bartolomé de Las Casas. Valahol itt, ennél az indián kérdésnél, tömeges kiirtásuknál lehetjük fel az ún. fekete legenda – elsősorban protestáns (angol, holland) és francia (katolikus) indíttatású – forrásvidékét.

A burgoszi törvények és hatásuk a gyarmatokon

II. Ferdinánd aragón király és Kasztília régense 1512-ben Burgosban összehívja az ún. burgoszi Juntát, egy tanácskozó szervet és 1512. december 27-én kihirdetik azt a harmincöt törvényt (*leyes de Burgos*), mely eredetileg csak Hispaniola szigetére vonatkozott, de később már Puerto Ricora és Jamaicára is kiterjesztettek.

A törvények címzettjei az őshonos karibi indiánok voltak, de érintették az itteni spanyol telepeseket is.

A burgoszi törvények formális jogi szempontból védelembe vették az indiánok természetes jogait, mintegy a kasztíliai *ius commune* mintájára, ugyanakkor törvényesítette is azokat az intézményeket, amelyek a spanyol feudalizmus jegyeit hordozták magukon illetve a katolikus hitelveket és erkölcsi normákat is állami oltalom alá helyezte.

„Új törvények” 1542 („Leyes Nuevas” 1542)

Mi sem bizonyítja jobban az 1512. évi burgoszi törvények hatástalanságát és az idő múlását mint I. Károly ezen új törvényei. Közben zajlott egy valóságos háború az inkák és az aztékok ellen valamint egy szellemi háború, ahol Las Casas és Vitoria képviselték az indiánok érdekeit míg az encomenderók, a kiváltságosok hatalmát.

Az új törvények e szellemi reformmozgalom több fontos követelését beépítve újraszabályozta a hódítók és a meghódított népek közötti kapcsolatokat.

Persze a valóság rendre felülírja a jószándékú jogszabályokat, különösen akkor, amikor a Peruért vívott harcok nyomán a győztes konkvisztádorok és encomenderók veszélyeztetve látták előjogaikat az új törvények által.

Nem várt fordulatként a telepesek fellázadtak az új törvények bevezetése után, az alkirályt is megölték és büntető expedíciós sereg tudta csak levernı a zendülést, ám az új törvényeket a király kénytelen volt felfüggeszteni, majd a valladolidi Las Casas – Sepúlveda vitát követően egy erősen felhígított változatát vezették be 1552-ben.

A gyarmati adminisztráció kiépítése; gazdaság és kereskedelem a XVI-XVIII. században

Az azték és az inka birodalmak gyors bukása, valamint a karibi térség „pacifikációja” nyomán szükségessé vált az addig kialakult gyarmati közigazgatás „finomhangolása”. Erre II. Fülöp idején került sor, aki Új-Spanyolországba (Mexikó) Martin Enriquezt, míg Peruba Francisco de Toledót³⁰ küldte alkirályként (Virrey). A király személyes képviselőjeként igen nagy hatalommal bírtak az alkirályok, mandátumuk háromtól öt évig szólt.

Az 1524-ben életre hívott Indiák Tanácsa volt a gyarmati közigazgatás, a katonai ügyek és az igazságszolgáltatás legfőbb szerve, közvetlenül az uralkodóhoz fordulhatott személyi javaslattal és egyházi ügyekben is megnyilvánulhatott a kegyuraságból fakadóan. Elnökből és nyolc állandó tagból állt. A javaslattételi jog gyakorlását kétharmados szótöbbséghez kötötték.

³⁰ Francisco de Toledo vezettette be az indián kényszermunkát, a mitát, melyre az ezüst bányászatát alapozta Potosiban.

A legfontosabb intézmény az Indiákon az Audiencia volt³¹. Fontos szerepük volt a városoknak, melynek – és környéke – közigazgatását a tanácsház (cabildo) látta el, élén az alcalde mayor (Mexikóban) illetve a corregidor (Peruban) állt. A legtöbb visszaélészerű joggyakorlás ezen a szinten ment végbe. A bírák (regidorok) tiszteletbeli megbízatásként töltötték be ezt a tisztséget, de az államcsőd után II. Fülöp a gyarmati vezetői posztok áruba bocsátása mellett döntött, mely szintén súlyos visszaélésekhez vezetett.

Az indiánok lakta települések tartozhattak a cabildókhoz vagy az encomiendákhoz, netán akár a szerzetesi missziós telepekhez is³².

A hadsereg ibériai és kreol (anyaországi és újvilági) fehérekből verbuválódott, de szükség esetén – mintegy segédcapatokként – indiánok, sőt négerek besorozására is sor kerülhetett. A XVIII. század közepéig – a hétéves háborúig (1756-1763) - alig található reguláris spanyol katonaság, ezért helytállónak gondoljuk Anderle Ádám álláspontját, „hogy a gyarmati Amerikában az 1550-1750 közötti időszakban nem a katonai erőszak a fő tényezője a hatalmi stabilitásnak.”³³

³¹ „A gyarmati korszak legfontosabb intézménye és kormányzati egysége a már említett Audiencia volt, amely egyesítette az államhatalmi ágakat. Mint igazságszolgáltatási szerv felett csak az Indiák Tanácsa állított, közigazgatási ügyekben az alkirály vagy az elnök-kormányzó tanácsadó testületeként működött, döntése rendeleti érvényű volt. Az elnök-kormányzó távollétében vagy halála esetén az Audiencia gyakorolta a hatalmat átmeneti időre. Ellenőrzést gyakorolt az egyházi rend[ezet]ek felett, és a XVII. századig a pénzügyekben is döntő szava volt. Háromféle Audiencia volt: alkirályi, az elnök-kormányzó által irányított „pretoralis” Audienciák és az alkirálynak alárendelt Audienciák. Az alájuk tartozó területek politikai, kormányzati egysége fokról fokra kialakult és ez visszahatott a társadalomra és a gazdasági életre is. Az Audienciák sajátosságainak figyelembevételével nem lehet megérteni a XIX. századi független államok keletkezését és viszonyait.” uo.

³² „A mai Bolívia területén Francisco de Toledo alkirály létrehozta az indián cabildókat, hogy „elkerülhetők legyenek azok a károk és sérelmek, melyeket a földesurak (encomenderók) részéről szenvedtek”. A charcasi Audienciában működő indián falusi önkormányzat a meglévő indián faluközösségekre épült, alapja az ayllu volt, mely 20-40 családot, 100-300 főt foglalt magába. A több aylluból álló falusi kormányzat élén mintegy 8-10 tisztviselő volt, akiket minden évben elődeik választottak meg. Nagyrészt igazságszolgáltatási és adóbeszedői hatáskört gyakoroltak, a megszabott határokon belül, ügyeletek a közrendre, megszervezték a betegek ápolását és az árvák oltalmát, ellenőrizték a vetést, adminisztrálták a közösségi földeket. Ez a szervezet tekinthető a falusi önkormányzat csúcának Latin-Amerikában, de ez is nagyrészt a kincstár, illetve a virágzó bányászat érdekeit szolgálta. A gyarmati korszakot is túlélte és a modern időkig megmaradtak nyomai, az 1953-as bolíviai földreformnak számolnia kellett vele. A többi indiánlakta területen a falvak életében a törzsfőnök, a cacique (kaszike) vagy curaca (kuraka) játszotta a döntő szerepet, ő irányította a falu életét. Visszaélésekre éppúgy nyílt lehetősége, mint az eddig említett magasabb elöljáróknak, a caciquismo fogalma ma is a kiskirálykodással azonos értelmű.” im. 71.p.

Az encomienda fogalmához: <http://www.britannica.com/topic/encomienda> Letöltve 2020. 04.04. 23:1

³³ Anderle, Ádám im. 38.p.

A munkaformák személyi és dologi oldalról tekintve

A kasztíliai feudalizmus a hűbériség sajátos ibériai válfaja volt, mely a földtulajdon (dominium) sajátos kettőségén, a dominium directumon (majorság, mayorazgo) és a dominium utilén (paraszti földhasználat közföldek) nyugodott. Az Indiánokon tapasztalt földhasználati formák és az erre épült társadalmak sajátos kettősséget mutattak. Az azték és az inka birodalom mezőgazdasága és háziipara európai mércével nézve is fejlettnak mondható, szemben a karibi térség kőkorszakot idéző sajátosságaival. Ráadásul mindkét birodalom vezető rétege a katonai demokrácia sajátos vonásait untatta, ahol az alávetettek feletti hatalmukat ugyancsak a katonai fölényük állandó érvényesítésével kényszerítették ki. Ennek volt sajátos lenyomata vallásuk és rítusaik. A gazdaságban ez a munkakényszert és a kényszermunkát egyként jelentette.

A spanyolok (és portugálok) megjelenésével a karibi térség (és Brazília) vált egyfajta kísérleti tereppé. Az európai civilizáció e két elsőként kolonizált térségben a lehető legvisszataszítóbb oldalait mutatta meg. Utalhatunk az emberirtástól a kegyetlenkedéseken át a rekvirálásokig sok-sok negatív eseményre.

A spanyolok (és portugálok) a res nullius birtokbavételi eljárás során az uralkodó nevében a korona tulajdonává nyilvánították a meghódított területeket. Az Indiák koronabirtokok, melyet adomány formájában, homagium (hűbéri eskü) kívánata mellett a király tovább juttathat (érdemesítés).

Az encomienda bevezetése a karibi szigetvilágban – túl a járványok okozta emberveszteségén – a bennszülött népesség gyors ütemű csökkenéséhez majd kihalásukhoz vezetett. A munkaerő pótlása néger rabszolgák behurcolásával látszott megoldhatónak.³⁴

A négerek „beszélő szerszámként”, „munkaeszközként” való dolgoztatása a „servi a natura” – elv alapján, 1530-1536 körül, a portugál rabszolgakereskedők révén vált rendszeressé.³⁵

A rabszolgaság mint a személyi függés legdurvább módja dologi oldalról – és valójában ennek voltak tekintendők az akkori jogfelfogás szerint a rabszolgák! – kiegészült egy új típusú földbirtokszervezettel: az ültetvényel, termelési formájaként az ültetvényes

³⁴ Kevés szó esik arról, hogy az arabok is folytattak rabszolgakereskedelmet és a portugálok, akik aranyért, fűszerekért, elefántcsontért indultak, de ezen luxuscikkekért még a néger rabszolgáikat is elcserélték. A franciák (és az angolok északon) „amúgy spanyol módra folytattak írtóhadjáratot” az indiánok rovására. lásd erről: Le livre noir du colonialisme (edit Marc Ferro)

Paris, Robert Laffont, 2003. 843. pp.

³⁵ A XVII. században olyan bibliai-teológiai érveket és idézeteket gyártottak, melyek nem voltak igazak és nem is léteztek, mint például a bőr feketesége a lélek feketeségtől van...

gazdálkodással. Monokultúrássá vált, de ezen belül a talaj sajátosságaihoz igazodóan egymást váltó monokultúra-gazdálkodásról is beszélhetünk (pl. cukornád, majd átállnak a dohánytermesztésre, azután a banánra stb.)

A termeléshez licencias (királyi engedély, a rabszolgák beszerzéséhez asientos (egyedárusítási joggal rendelkezőtől) kellett. Így lett a karibi térség és Brazília – kis túlzással – „fekete-Amerika”.

Peru Alkirályság területén Francisco de Toledo alkirály a repartimiento intézményét az inka mitával (kényszeren alapuló közösségi célú munkavégzés) vegyítette az indiánokat falvakba telepítette, ugyanakkor maximálta a robotmunka felső határát. A repartimiento intézményét már 1632-ben eltörölték Új-Spanyolország Alkirályságban (Mexikó), míg Peruban az 1760-as évekig fennmaradt (a portugál gyarmatokon 1570-ben számolták fel). Még két földbirtokforma érdemel említést: a kis- és középirtokot jelölő peonia és caballeria valamint a nagybirtok, a hacienda. Munkaformaként az indián közösségből kilépő bérmunkások (forasteros) és a napszámosok (concertaje) említhetők meg lényeges tényezőként. A városokban megtalálható a céhes ipar (gremio), és a céhen kívüli kézműves műhelyek (obraje).

A felfedezések mint civilizációközi kapcsolatfelvételek egyik kevésbé ismert részlete a hajózó személyzet ellátmánya, különös tekintettel az oda-visszaút „viszontagságosságára”.

Új növények, új ételek és más testi felépítésű emberek (indiánok). A spanyolok (és portugálok) azonnal észlelték e különbségeket, melyet az éghajlatnak és az étrendnek tulajdonítottak. A kettő egymásra hatásából vezették le az emberi test működését, esetükben azt a problémát, hogy telepesként majd hasonlatossá válnak az általuk lenézett indiánokhoz, elvesztik európai vonásaikat és az indián ételek hátrányosan befolyásolják a spanyolok tisztavérűségét is.

Az ételkérdés így vált életkérdéssé, különösen azután, hogy néhány indián ételféleség valóban betegséget okozott. A probléma nem lehetett túlságosan jelentős, mert - különösen a tengerészek a visszaút előtt – élelemszerző rajtaütéseket hajtottak végre indián települések ellen.

Az Óhazából az Újvilágba átvitt haszonnövények és -állatok kezdetben ellátásbiztonsági célokat szolgáltak, de a gyarmatosítás, a telepesek tartós jelenléte a két mezőgazdasági

kultúra egymáshoz igazítását követelte meg a Kasztíliaiból áttett encomienda rendszeren alapulva (ls. 2.1.2. alatt is).

A spanyol (és portugál) hódítók nem tekintették ehetőnek a hernyót, a pókot és más rovarokat, a denevért, a sündiszót, no meg az emberhúst (azaz a kannibalizmust), illetve az emberi vért sem.

Az ételkérdés kihatott az „indiánok egyáltalában való emberek-e” problémakörre is. Ha nem igazi emberek, csak ahhoz hasonlóak, akkor homunculusnak tekintendők (a.m. „emberke”). Bár III. Pál pápa 1537-es bullája igazi embernek ismeri el az indiánokat, ez a vita még a következő évszázad közepéig elhúzódott.

A „kulináris hibriditás” azt a kettősséget hordozta magában, hogy a spanyolok (és portugálok) képesek-e megélni az Indiákon illetve az „amerindiánok” be tudnak-e épülni az ibériai világba. Ez aztán az öltözködésre, életmódra, nyelvhasználatra is kihatott és abba a nagy horderejű kérdésbe torkollott, hogy a gyarmatosítás mennyiben szolgálja az egyesítést és egységesítést illetőleg mennyire maradjon távolságtartó (homogenitás és differenciáltság) az európai civilizáció szempontjából szemlélve.

Az 1680. évi törvények (Recopilacion de leyes de los reynos de las Indias)

1680-ban került összeállításra a Recopilacion de leyes de los Reynos de las Indias³⁶, mely az Indiák törvényeit foglalta kilenc könyvben egységbe, beleértve bármely más jogforrást és azok hatályosulását.

A jogszabályok földrajzilag területi hatályát tekintve a „nyugati és keleti Indiákat”, azaz Közép- és Dél-Amerikát valamint a Fülöp-szigeteket jelentették.

A Recopilacion nyomtatott szöveggel 1681-ben jelent meg, s ez egyfajta „második Bibliává” vált a birodalomban. A spanyol gyarmati törvényhozás és jogi élet formai vonatkozásai rendkívül tanulságosak lehetnek, de a jogászai konstrukciók mögött ott áll a velük ellentétes, kíméletlen valóság.

A nagy szervezeti keretek, területi egységek, melyeket egyre kevésbé tudott átfogni a spanyol állam, eleve dezintegrálódásra voltak ítélve, fokozatosan osztódtak és

³⁶ A négy kötetes, kilenc könyv 6.385 jogszabályt tartalmaz 218 címbe foglalva. A Recopilación Antonio de León és Juan de Solózano Pereira (1575-1655) állította össze 40 év alatt... (Pereira was a Spanish jurist who became oidor of Lima and was an early writer on the colonial law of the Spanish empire in the Americas.)
Pereira fő műve: Política indiana (1648)

megalapozták a köztársasági korszakot. Elsősorban az óriási alkirályságok adták át helyüket kisebb egységeknek, a XVIII. században létrejött az új-granadai, majd később a Rio de la Plata-i (Buenos Aires) alkirályság. Ez és más közigazgatási reformok immár a válságot jelezték.”³⁷

A gyarmati encomienda mint a missziós tevékenység szervezeti kerete

Az encomienda ezúttal egyházi vonatkozásban kerül bemutatásra. Encomienda-nak nevezi a spanyol egyház az üres (betöltetlen) egyházi javadalom átruházását a széküresedés időtartamára. Az amerikai gyarmatokon az encomienda indiai szolgálati birtokként szolgált, melyet az encomandero használatra kapta az uralkodótól, mely kezdetben két-három évre, legfeljebb élethosszig szólt. 1535-től már „két életre szóló” (azaz ő és utóda) is lehetett. Cserébe gondoskodnia kellett az indiánok evangelizációjáról és katolikus szellemű nevelésükről.

A misszionáriusok ezekbe a működő encomiendákba épültek be, ahol saját oktatási és igazgatási központot hoztak létre doctrina néven. Az evangelizációt hitoktatással és más pasztorális feladatokkal egyetemben itt folytatták.³⁸ A doctrinák papsága ezek révén az alsófokú gyarmati adminisztráció pilléreivé váltak, mivel fizetésüket az államtól kapták. A doctrina papját nevezték doctrinaronak. A helyi indián elit megtérítése elősegítette az ottani népesség katolikussá válását.

Több doctrina alkotott egy congregaciót, mely magasabb szintű közigazgatási körzetnek minősült. Az adószedési jog valójában ezen a fokon érvényesült, melyből az anyaországot és az encomanderót illető részt is fizették. A papok és a szerzetesek a gyarmati rendszerbe „integrálás” érdekében bevonták az indiánokat a missziós tevékenységbe. Ez az együttműködés azzal az előnnyel járt, hogy ezek az őslakosok bizalmi feladatként információval szolgáltak az indián vallásgyakorlás mikéntjéről, a misén való részvételen át a tiltott vallási rítusok gyakorlásáig. Bizalmi állásukból adódóan a templom működésével összefüggő teendőket vagy éppen büntető – fenyítő tevékenységeket is elláttak.

³⁷ Wittmann (1971) 77.p.

³⁸ A hitoktatás lényegileg a Miatyánk, az Üdvözlégy és a Hiszekegy megtanítására szorítkozott. A vasárnapi miselátogatási kötelezettség egyben pihenőnapnak is számított. Az egyéb oktatás-nevelés a gyarmatosító spanyolok szokásai és életformájuk bemutatását jelentette.

Meghonosították a központtól távoli helyek rendszeres hitbéli ellenőrzését a vizitának nevezett hivatalos utat (látogatás, felkeresés; *visitatio pastoralis*: lelkipásztori látogatás).

A spanyol-portugál inkvizíció működésének értékelése a XVI-XVIII. században

Minden intézményre vonatkoztatható kijelentés, hogy működése-működtetése, a rá alkalmazandó jogszabályokon és technikai feltételeken túl az emberi tényező függvénye. Ez volt a helyzet az inkvizícióval is. Az inkvizítorok szakmai-ideológiai felkészültsége és elkötelezettsége mellett jelentősnek tartjuk a karrier-lehetőséget mint motiváló tényezőt.

A mindenkori főinkvizítor munkáját a spanyoloknál Királyi Inkvizíciós Tanács, a Suprema felügyelte. Tevékenységét jogszabályi keretek között, familiárisok (világi és egyházi jogászok; nem azonos a magyar familiaritás – familiárisok fogalmával!) segítették. Regionális törvényszékek rendszere épült ki. A főinkvizitort az uralkodó nevezte ki és a pápa erősítette meg tisztségében (közös mandátum az egyházkormányzatban).

A Portugál Inkvizíció 1536-ban jött létre (a római 1542-ben).

A Spanyol Inkvizíció huszonegy törvényszékkal rendelkezett, ebből tizennégy az Ibériai-félszigeten, három az Indiákon (Indián Inkvizíció), míg a szigeteken (Baleári-, Kanári-, Szardínia és Szicília) egy-egy. Az új-spanyolországi, mexikóvárosi inkvizíció területe magába foglalta a Fülöp-szigeteket és Óceániát is.

A Spanyol Inkvizíció fenntartója, működtetője a Kettős Királyság volt a maguk egységében (Kasztília és Aragónia). További bevételi forrásokat jelentettek az egyházat illető bérleti díjak, az eretnekektől elkobzott vagyon, a káptalani jövedelmek stb.

A spanyol inkvizíció élén sokáig csak domonkos rendi főinkvizítor állt. Később ferencesek, majd jezsuiták is. A törvényszéki bírák esetében is ez volt a helyzet.

A bírák tevékenységét több jogi kézikönyv összeállításával segítették (pl. Simancas inkvizítor 1552-ben; Salas inkvizítor 1561-ben jelentette meg a Madridi Instrukciók c. jogszabálygyűjteményt).

A Szent Hivatal működésére hatást gyakoroltak a trienti (tridenti) zsinat határozatai. Ezek közül itt a protestantizmus elleni, főként lutheránus nézetekkel vívott konfliktusgerjesztő intézkedéseket említjük (pl. Carranza toledói érsek Kommentárok a keresztyén katekizmusról című munkájában „lutheránus” nézeteket fedeztek fel).

Mindegyik inkvizícióra (portugál, spanyol) jellemző maradt a rekonkvisztából áthagyományozódott vértisztasági vizsgálat. Ez a conversók és a judaizálók ellen irányult. A gyarmatosítás „sikeréhez” leginkább a spanyol inkvizíció és személyi állománya járult hozzá. Egyensúly kialakítására törekedtek, a korona, az egyház és a helyi joghatóság közös érdekei mentén. Eszközként használták az egész világi és egyházi jogi struktúrát, beleértve az autodafét is. Az inkvizítorok magasabb műveltségűnek számítottak az államapparátuson (és az egyházin) belül. Fontos eszközük volt – leginkább az eljárási renden belül – a titoktartás. Ebben főként a jezsuiták jeleskedtek.

A jezsuiták evangelizációs feladatkörüknek redukciókon³⁹ keresztül tettek eleget.

V. Modernitás és jogegységesítés

A portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra „modernségbe átfordulása” a XIX-XX. században és jelenlegi alapértékei

Disszertációnk előző fejezeteiben is azt igyekeztünk érvekkel alátámasztva bizonyítani, hogy Ibéria-Hispania földrajzi területén élő népek közül máig ható érvénnyel a portugálok és a spanyolok (értve alattuk összefoglaló néven a kasztíliaikat, aragónokat, katalánokat, baszkokat, gallegokat stb)⁴⁰ hozták létre önálló jogi kultúrát úgy, hogy például a római jog e modernitás megszüntetve megőrzött alapelmévé vált!

Fejezetcímünkkel arra is utalni kívánunk, hogy e két volt gyarmattartó hatalom Iberoamerikában az európai civilizáció egy sajátos, katolicizmussal átitatott, portugál-spanyol kulturális tradíciót képviselt, egy ideológikus, küldetéstudatos evangelizációt, melyre a gazdasági kényszerítés alkalmazása tette fel a koronát.

A több évszázados együttélés életre hívta a XIX. századi függetlenségi háborúkat követően napjainkig ívelően az iberoamerikai jogi kultúrát, mely országoként ugyan

³⁹ redukció: reductio, reduccion, olyan telepek, melyeket a megtért indiánok számára létesítettek a jezsuiták az uralkodó engedélyével; elsőként Braziliában, majd Paraguayban terjedtek el; főként a spanyol amerikai gyarmatbirodalom periférián hozták létre a redukciók láncolatát; 1750-ben a madridi szerződés Brazília – s ezzel Portugália – javára módosította a határokat, így elsődlegesen a paraguayi redukciók kerültek kilátástalan helyzetbe.

⁴⁰ Nincs szándékunkban el- vagy összemosni azokat a létező és érzékelhető etnikai különbségeket, amelyek Spanyolországot oly annyira jellemzik, mint majd látni fogjuk, az egységesülve modernizálódó jogrendszer lesz spanyollá, hogy maga mögött hagyhassa a jogi partikularizmust, s helyébe a regionalizmust és az autonóm jogalkotást állítsa – ez megtorpanásokkal, visszaesésekkel terhes folyamat, s legjobban az alkotmányok szöveghelyei támaszthatják alá ezen érvelésünket.

specialitásokat mutat, de alapjait és fő összetevőit illetően mégis jellegzetes módon összefüggő egésznek tekinthető. Az már egy teljesen más kérdés, hogy ezen struktúrán belül, rá tudunk-e mutatni arra, hogy hol ér véget az ibero (vagy hispán) kultúra és hol kezdődik a natív (indián) kultúra mondjuk a szokásjog oldaláról szemlélve. Az indiánkérdés ezen aspektusa az 1992-es ötszázéves évforduló környékén kezdett hatással lenni a natív (indígena) népek mozgalmainak kibontakozására majd a kétezres évektől a tematizálódására is sor került főként Bolíviában. A feketék körében az afrikai tradíciók továbbélése nem a szokásjogok, hanem a vallás, a babonák, a természeti szellemek és lények, a rítusok, ceremóniák, madártollak, emblémák, fafaragványok stb. világán belül mutatkozik meg.

A jog oldaláról az, amit modernségbe átfordulásként írhatunk körül és alapját az a jogegységesítés iránti igény képezi, melyet a francia politikai – jogi forradalom hozott felszínre, nos annak megvalósítása is francia módszerekkel (jogi kódexek bevezetése egyfelől, katonai hódítás a szabadság nevében másfelől) történt meg.

Elvileg három kódex jön számításba a modernitás oldaláról nézve: az 1794. évi Allgemeines Landrecht (ALR), az 1804. évi Code Civil (CC) és az 1811. évi Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), de újításait és megoldásait, stílusát és értelmezhetőségét tekintve legnagyobb hatásúnak a Code Civile bizonyult.

A XIX. század végére új tudományként jelent meg a komparatiztika és lehetővé vált a modern világ jogrendszereinek „összemérése”, a hasonlóságok és különbségek kimutatása.

A függetlenné vált államok megörökölt gyarmati múltú örökségének felváltása, újratervezése napi jogpolitikai kérdéssé vált. Egy dolog látszott biztosnak: a spanyol jog mint anyajog nem jöhetett számításba, hiszen annak meghaladása szerepelt napirenden.

Uwe Kischel⁴¹ mutat rá arra, hogy az egyszerű adaptáció mellett már bontogatta szárnyait az önálló latin-amerikai jogtudomány is.

⁴¹ Kischel, Uwe: Comparative Law

Oxford University Press 2019 585-619.pp. ls. még

Hamza, Gábor: Andrés Bello, a humanista gondolkodó és kodifikátor és a magánjog fejlődése Chilében
Jogelméleti Szemle 2013 / 3:205-210.pp.

Az iberoamerikai jogi kultúra formálódása, főbb elemei

Az iberoamerikai jogi kultúra a római-ibér-prekolumbián kultúrblokkra épül. Formát a római jog ad neki, mely latinosan „ius commune Americanum”, spanyolul „derecho común americano”. Ez az európai romanista hagyomány keveredik a natív indián őslakosság szokásaival és intézményeivel.⁴² Brazíliában a bennszülött indiánok és az afrikai négerrek vonatkozásában csak közvetett hatásról beszélnek, ha országuk jogfejlődése a téma. Tekintettel arra, hogy az Újvilág meghódítása a rekonkvizta, a kard és kereszt kettőse jegyében folyt és a gyarmatosítók a katolicizmust és intézményét a gyarmati egyháztartományokat államilag irányították és finanszírozták a kánonjog pedig a portugál-spanyol jog részét képezte, ezért ez a problémakör a függetlenség kivívása után is fontos maradt. Ezt a kérdést a „romanista-kanonista hagyomány” fogalmával („tradición romano-canónica”) írják körül.

Önálló alkotóelem az egyes államok Ptk-iban körülírt és jogilag védett társadalmi rend, melyben az egyén, mint polgár jóval nagyobb szerepet és jogosítványokat kap mint a prekolumbián kultúrákban, ahol mindig a közösség elsődlegessége érvényesült. Ezek a polgári kódexek erőteljes romanista szemléletet tükröznek, politikai értelemben pedig demokratikus értékeket hordoznak.

Végül, de nem utolsó sorban azokról az alkotóelemekről szükséges szólni, melyek az iberoamerikai jogi kultúra romanista-kanonista hagyományából eredeztethetők, ám a jelenkori társadalmakban problémás területekként közelítendőek meg (akár a szociálpolitika, akár az antropológia, akár a jogtudomány stb. oldaláról tekintünk ezekre.) Az első helyen a demográfiai robbanás problematikája áll, mely összekapcsolódik a házasság, az együttélés (házasságkötés nélkül) és a család változóban levő értékrendjével. Másodikként említendőek az állami adók, a föld tulajdonlásának, közérdekből való korlátozásának esetei a földbirtokviszonyok egészségtelenül aránytalan megoszlása, Brazíliában, Amazónia és az erdők sorsa, a környezetvédelem. A leginkább megoldandó

⁴² „Az egységen belül tapasztalható eltérések részben a kodifikációkat megelőző történeti körülményekre vezethetők vissza (spanyol vagy portugál hódítás, a bennszülött közösségek, ill. a prekolumbián intézmények tartósabb vagy kevésbé tartós fennmaradása), részben a független nemzetiállamok és kodifikált állami jogrendek kialakulásával párhuzamosan jelentkező centrifugális tendenciákra (így a Csendes-óceán és az Andok térségének államaiban a polgári jogi kódexek az Andrés Bello-féle Código hatását mutatják, az Atlanti-óceán egyenlítői térségének államaiban viszont a Teixeira de Freitas-féle Esboco és a Vélez Sársfield-féle Código hatását (72), részben pedig a különböző európai kódexek hatására.” – írja Catalano. im. 58.p.

feladat, mely egyúttal a legrégebbi problémakör: a földkérdés és a család közötti szoros kapcsolat újragondolása kellene, hogy legyen.

Nagy előrelépésnek tekinthető a brazil Ptk. 2002. évi bevezetése, mely jó összefoglalása az immáron jogi nagyhatalomnak is tekinthető, feltörekvő regionális hatalommá váló Brazília jogi kultúrájának.

Az iberoamerikai jogi kultúrák társadalmainak alapegysége a család, míg a common law az egyénre, az individuumra épül. Ha az angolszász jog itt áttörést ér el a penetrációs nyomással, a rezisztencia csökken, majd átalakul az új behatás kívánalmainak megfelelően. A győztes jog ezt fogja majd modernizációnak nevezni.

Legmarkánsabban a kereskedelmi jog területén mutatható ki a common law penetrációja az iberoamerikai jogi kultúra rovására. Általános vélemény és felfogás, hogy az idegen – a common law – jogintézmény recepciója annak minden megoldásaival, eszközrendszerével és jogi eljárás módjainak adaptálásával rést üt a romanista jogrendszer egységének falán.

A portugál-spanyol-iberoamerikai jogrendszerek „besorolása” jogelméleti klasszifikációk alapján

Az elméleti tisztázás miatt szükségesnek mutatkozik, egy áttekintés a mai modern jogrendszerek tipizálásáról, melynek talán legismertebb fogalma a jogcsalád. Kiindulási pontunk: René David⁴³. Híressé vált művét többször átdolgozta, pontosította, egykori tanítványai azóta is továbbgondolják, új ismeretekkel bővítik megállapításait. Mellette a Zweigert-Kötz szerzőpáros jogkörelméletét, Visegrády Antal professzor jogi kultúrára vonatkozó meglátásait és Kischel Latin-Amerika civil joga kontextusát is elemeznünk kívánjuk.

⁴³ David, René: A jelenkor nagy jogrendszerei
Összehasonlító jog
Közgazdasági és Jogi könyvkiadó
Budapest 1977

A portugál, a spanyol és az iberoamerikai jogrendszerek mint jogi kultúra vagy jogi kultúrák?

Hogy az itt feltett kérdésre válaszoljunk, következetesen úgy véltük: a tárgyalt jogrendszerek olvasatunkban a jogi kultúra részét képezik. Akár a jogcsaládokról, akár a jogkörökről vagy most a jogi kultúráról van szó, tudjuk és elfogadjuk a besorolásokat-klasszifikációkat, mert rengeteg igazságtartalmat hordoznak, tele vannak elméleti-elvi újításokkal és újdonságokkal, miközben az általánosításokból következően, és megtoldva a sajátosságok és különbségek sorozatával, sohase lehetnek teljeskörűek.

Ezeket figyelembe véve használtuk és használjuk a rendszertanilag számunka legelfogadhatóbb jogi kultúra fogalmát⁴⁴.

A jogi kultúra elemei Visegrády Antal jogbölcseleti munkásságában

Áttekintést adtunk Visegrády professzornak a jogi kultúrával kapcsolatos egyre bővebben és mélyülő elméleti igénnyel kifejtett és a joghatékonyra is tekintettel levő munkásságáról.

„A jog- és -állambölcselet alapjai”

2001-ben lett kész és került megjelentetésre a fenti címet viselő tankönyv és mára már szakirodalom. Szerző fenntartva korábbi álláspontját, a jogi kultúra elemei számát nem módosítja, de kiegészíti értelmezési tartományát, beleértve a jogtranszplantáció elméletével, Alan Watson modelljét bemutatva, egyben továbbgondolva. A chicagói vizsgálat részletezésével (a jog legitimációs funkcióját, a lakossági elfogadottsági szintjét is mérni lehetett) a jogkövetés és a jogi hatóságok támogatottsága került bemutatásra. Példát említett német nyelvterületről is a törvények fogadtatásáról, ha azok jogi előírásai sérthették az állampolgárokat.

⁴⁴ Tengernyi irodalom foglalkozik a jogi kultúra fogalmával, csak a neveket példaadó jelleggel említve: Jorge Sánchez Cordero (mexikói), Manuel Gutan (román), Fernando Hinestrosa (mexikói), Georg Mohr (német), Kaarlo Tuori (finn), Nagy Zsolt, Fekete Balázs, Péteri Zoltán, Varga Csaba, Visegrády Antal.

„A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei”⁴⁵

Visegrády professzor jog és kultúra fogalmainak jelzős szerkezetté válását, terminus technikusszá nemesülésével kezdi, utal Friedmann-ra (öt tekintjük a jogi kultúra kifejezés atyjának egy 1975-ös könyvében írtak alapján) majd sorba veszi a többi álláspontot is, amelyeket a kifejtése szempontjából fontosnak tart.

Fontos felismerése, hogy „Nincsen olyan ország, amely egyetlen, egységes jogi kultúrával rendelkezne.”⁴⁶ A jogi kultúrának történetisége és folyamatjellege van.

Uwe Kischel: Latin-Amerika egy spanyol-portugál jogcsalád⁴⁷?

Uwe Kischel Könyve 2019-ben jelent meg összehasonlító jog (Comparative Law) címmel. Az 585-619. oldalakon Latin-Amerika jogrendszeréről ad visszatekintést a gyarmati múltig, s halad előre a függetlenné vált államok jogi modell-kereséséig a XIX. század folyamán, melyben a romanista francia jog és a common law amerikai válfaja alkotmányjogi megoldásai kerültek előtérbe. A francia Code civilen kívül e volt gyarmatokat érdekelték a köztársasági államrend eme franciás változatai is. Amerika mint földrész két fele, az angolszász illetve az iberoamerikaiak között a múlt század nyolcvanas éveitől kezdett végbemenni egy paradigmaváltás, mely az indigena őslakosság emberi jogi és szokásjogi helyzetében óriási változásokat eredményezett.

Kischel felhívja a figyelmet arra a sajátos társadalmi tudati rögzültségre, hogy a gyarmati spanyol hatóságok bevett szokása volt a „se obedece, pero no se cumple” szójárás, azaz „betartja a törvényt, de nem követi” elv érvényesülése. Így vált a törvény szöveg írott malaszttá, a jogi valóság pedig ténykérdéssé, s közöttük a mély szakadék, e jogi kultúra egyik ismertetőjegyeként. Kialakul ehhez az élethelyzethez egy sajátos terminológia, az impunidad (büntetlenség). Az elit még az általánosság fokán sem fél az elszámoltathatóságtól, s immunissá válik a büntetőjogra, a felelősségre vonásra. Az előbb említett mély szakadék nyomán párhuzamos világok jönnek létre azt irányító-befolyásoló

⁴⁵ uő: A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei
Jura 2017. 2. szám 238-254.pp.

⁴⁶ im. 239.p.

⁴⁷ Kischel, Uwe: Comparative Law
Oxford University Press
2019 590. p.: A spanish-Portuguese Legal Family?

szabályokkal, viselkedésmódokkal. És az emberek ehhez a kettősséghez alkalmazkodva élik életüket. A népesség széles rétegei a jogelkerülésre vesz irányt, mert a bíróságok jogalkalmazásában nem bíznak, s növekszik a megélt emberi igazságtalanság érzete.⁴⁸

Az indián törvények tényleges tartalma

Egy kérdés, amely meglepő ritkasággal kerül feltevésre, habár rögtön elő kéne jönnie: Mi a bennszülött jogi rendszer tartalma? Milyen tényleges és jogi eljárási szabályokat tartalmaznak? Valóban, csak kísérleti válaszok látszódnak lehetségesnek a kérdésekben? A válaszok talán még sokáig elégtelenek maradnak a nyugati jogászok számára, hiszen még a kérdések megfogalmazása sem nyújtja elismerését a bennszülött törvényeknek.

A bennszülött jogot nem lehet megragadni a nyugati jog standardjaival és terminológiájával. A portugál-spanyol jogi kultúra, úgy is mint egy jogrendszer, jogi normákból van összeállítva, melyeket egy bizonyos szituációra alkalmaznak egy eljáráson belül, mely magában is, a lehető legnagyobb mértékben a törvény által van szabályozva. Mégis, még az elszigetelt, azonosítható jogi elvek fogalma sem alkalmazható a bennszülött törvényekre.

⁴⁸ A Badó-Harkai-Hettinger szerzői hármast (ls. 27 l.) teljességgel azonos elméleti belátására jut a hatalmi ágak társadalomra gyakorolt hatásmechanizmusai kapcsán: „Latin-Amerika országait többnyire erőteljes, beavatkozó végrehajtó hatalom jellemzi. A Világbank terminológiáját használva azonban a 'felelősségteljes kormányzás' (good governance) megvalósítása különösen a jog terén hiányosságokban bővelkedik. A sokszor rendkívül gyenge vagy esetlegesen nemlétező törvényhozó hatalom mély sebet hagyott a jogalkotásban. Ne essék tévedés, a latin-amerikai országok nem szűkölködnek elegánsan megszerkesztett törvénykönyvekben, alkotmányokban és egyéb jogszabályokban. Az Andrés Bello munkájaként létrejött chilei polgári törvénykönyv egyesek szerint megfogalmazásában és szerkezetében már-már irodalmi magaslathoz tör. Latin-Amerikában ez a jogszabályalkotási technika nagy múltra tekint vissza. Ennek ellenére a latin-amerikai jogrendszerek vizsgálatából az derül ki, hogy a jog sok tekintetben nem tükrözi az egyes nemzetek által leképezett heterogén társadalmi valóságot, a népesség számos rétege inkább a jogelkerülést választja, a bíróságok jogalkalmazása pedig társadalmi igazságtalanságot szül. A jog és a társadalom diszfunkcionális kapcsolata egyre jobban mélyülni látszik, amit a népesség ugrásszerű növekedése, falvakból városokba özönlése, és az 1980-as évek adósságválsága csak fokozott. A végrehajtó hatalom többször vette át a törvényhozó hatalom helyét Latin-Amerikában, és törvényi szabályozást kívánó életviszonyokat a végrehajtó hatalom rendelti úton szabályozta. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a végrehajtó hatalom gyakorta katonai rezsim kezében összpontosult, ami a törvények kihirdetését a transzparenciát és a beszámoltathatóságot mellőzve tette lehetővé. Így a törvényhozás nem volt, nem is lehetett abban a helyzetben, hogy a társadalmi igényeket és kontextust figyelembe véve végezze munkáját. A törvényhozó hatalom egyébként is hatékonyságot és a parlamenti vitát nélkülöző múltra tekint vissza. A gyenge vagy nemlétező törvényhozó hatalom azt eredményezte, hogy a jog nem tükrözi a társadalmi valóságot. A latin-amerikai államok nem feltétlenül képesek hasonlítani a civiljogi rendszer ideáljaival. Ha figyelembe vesszük a latin-amerikai társadalmak fejlődési ütemét, és a népesség heterogenitását, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy legtisztább formájában a szigorú értelemben vett civiljogi rendszer célkitűzéseit Latin-Amerikában nem lehet megvalósítani.” im. 178-179.pp.

A bennszülött jog inkább úgy fejlődik, mint egy tapasztalat és kultúra kifejezése az egyéni problémák specifikus megoldása által. Alkalmazásának folyamata alig megkülönböztethető a tartalmától, mint az, hogy lehetetlen az állami bíróságnak döntenie a bennszülött jog szerint, ha ez elvárt lenne a kollíziós jogszabályok miatt. Az indián szokásjogra rugalmassága és folyamatos változása, miatt szintén hiba lenne úgy tekinteni rá, mint a gyarmatosítás előtti idők indián kultúrájának maradványára. Inkább úgy tűnik, hogy a régi törvény maradványként eltűnt és modern indián jog fejlődött ki létezésükhöz igazodva a gyarmatosítás és az utána következő idők termékeként.

A bennszülött jog holisztikus módon oldja meg a problémákat és mellette az összes szociális aspektussal is foglalkozik. A rondas campesinas tevékenységei Peruban⁴⁹ például egyfajta szomszédsági önszolgálatként jöttek létre a hatástalan állami igazságszolgáltatási intézmények sikertelensége miatt.

⁴⁹ Peruban az 1970-es években a növekvő rablások és élőállat lopások, párosulva a hatástalan állami védelemmel, az úgynevezett rondas campesinas létrehozásához vezetett. Ez egyfajta „szomszédság figyelő rendszer” volt választott vezetőkkel. A rondas campesinas a saját kezébe vette a törvényt és kényszerítette az elkövetőket, hogy kiegyenlítsék a veszteségeket, melyeket okoztak, de néha meg is verték őket. Mindazonáltal elutasították ennél további büntetések kirovását és hivatalosan állították, hogy előnyben részesítik a nem-testi büntetéseket, mint például közösségi munka, főleg az őrzésben való részvétel formájában. Ez konfliktusokhoz vezetett, hiszen a rondas campesinast megvádolták, az állam vagy azok, akiket elfogtak azzal, hogy megszegték a törvényt, ők maguk is törvénytörések elkövetésével, mint emberrablás és bántalmazás. A konfliktus folytatódott a rondas campesinas és az állam között, a rondas tagjainak többszörös megvádolásával. A törvényhozás elfogadott egy törvényt, mely e szituációnak akart véget vetni 1986-ban. A törvény elismerte az őrzést és a rondas campesinas jogát az önvédelemhez, de nem adott nekik igazsághozó hatalmat. Ilyen hatóság az Alkotmány 149. cikkében lett körülírva 1993-ban.

„A campesinos közösségei és a bennszülött népek hatóságai a Rondas Campesinas támogatásával kivitelezhetik a törvényeket a saját területeiken belül, egy vonalban a létező törvénnyel, ameddig nem sértik meg a személyek alapvető jogait. Törvények fogják eldönteni a koordináció formáit különleges igazságszolgáltatásnak, békebírókkal és az igazságszolgáltató rendszer más részeivel együtt.”

Röviddel a jogszabály hatályosulása előtt, a rondas campesinas katonai felügyelet alá lett helyezve. Ez komolyan aláásta a függetlenség garanciáját az 1993-as Alkotmányban. Néhány rondas elutasította ezt a felügyeletet, ami azt jelentette, hogy a tagjait büntető eljárás elé állíthatták, ha folytatták tevékenységeiket. Ugyanez a dolog történt, mikor helyi hatóságok megtagadták bizonyos rondasok elismerését, ahogy az megkövetelt volt egy 1988-as törvény alapján. Ez az elutasítás néha azon az alapon volt indokolt, hogy a jogszabály, mely elismerést kívánt irrelevánsnak bizonyult, miután a rondas katonai felügyelet alá került. A perui bíróságok nem védtek a rondas jogait a Perui Alkotmány 149. cikke alapján. Például, egy ronda elkapott egy marhatolvajt és elítélte több napos őrzéssel. Az állami bíróság ezt emberrablásnak ítélte. A 149. cikkelyről szóló vitákat elutasították azzal a szimpla észrevétellel, hogy a rondas megfosztotta a férfit a személyes szabadságától, mely alapvető jog, s amelyet a 149. cikk által fokozottan védettként kiemelték. Csak a perui alkotmánybíróság egy 2004-es döntése adott tiszta lapot a rondas jogai érvényesülésének.

Az indián népek jogi kultúrája és jelentősége az iberoamerikai jogrendszer szempontjából

A XX. században, főként 1950 után jelentős népességszámrobbanás érte el és rázta meg Iberoamerikát is. A gyorsan szaporodó népességen belül az átlagot is meghaladóan nőtt az indigena (azaz: natív indián, bennszülött) lakosság körében a születésszám és csökkent a halandóság. Azonban a különféle latin-amerikai államokban az indián népesség profiljai különbözőek, csakúgy, mint az indián népesség aránya. Ez lehet 0,4 % mint Brazíliában és Uruguayban, 8 %, mint Chilében és 14 %, mint Mexikóban, de akár lehet 38 %, mint Ecuadorban, vagy 74 % Peruban, de akár 66 %, mint Guatemalában és 71 %, mint Bolíviában. Tekintet nélkül a bennszülött népesség megoszlására, minden iberoamerikai állam szembe kellett nézzen az őslakos jogok elismerése iránti követelésekkel, melyek mesze túlhaladtak a kisebbségek pusztá védelmén, vagy az integráció támogatásán. Ez a folyamat több mint egy emberöltő óta gyorsult fel és ért el figyelemre méltó eredményeket.

Összehasonlító jogi szempontból az egyik legérdekesebb kérdés, hogy vajon milyenek az őslakos jogszokások, milyen szabályokat tartalmaznak és mik a különleges jellemzőik. Az ezekre a kérdésekre vonatkozó információk homályosak maradnak, ha csak nyugati szemszögből vizsgáljuk meg a helyzetet.

Ezért részletesebb elemzés alá vettük az indián jogszokásokat, valamint az egyes államok által alkotott ún. bennszülött törvényeket. Arra a belátásra jutottunk, hogy beindult egy jogi pluralizációs folyamat, s ennek nyomán paradigmaváltás vette kezdetét. Az indiánok állami gyámsága, az atyáskodó védelmezés –egyúttal elkülönítés és kizárás – a portugál-spanyol hódítással vette kezdetét.

Mindent egybevetve és a jelenből kiindulva az indián népesség jogi kultúrája jelenti elsősorban azt a „többletet” az iberoamerikai jogi kultúrában, ami a portugál-spanyolban nem található meg.

A portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúrákról

Több fajta korszakolás is elképzelhető e jogi kultúrák életében. A modern jogrendszerek oldaláról nézve könnyűnek tűnik az időzítés: premodernre és modernre tagolható. Ha

fejlődésükben, tartalmi-formai-jogtechnikai gazdagodásaikban és változásaik felől közelítünk, akkor szinte tetszőleges számú korszakhatárok húzhatók meg.

A változások hangsúlyozása azért is fontos, mert vannak olyan elemei e jogi kultúráknak, melyek jelenleg nincsenek előtérben (ilyen lehet a kánonjog), olyan elemek, melyek úgy mond „lüktetésben” vannak, azaz hol előtérbe kerülnek, hol meg háttérben, látszólagos nyugalomban vannak. Az iberoamerikai szokásjogi kultúrák és a vizigót-germán joghatás a spanyoloknál sorolhatók ebbe a körbe.

A portugál-spanyol jogi kultúra az előbb említett vizigót (és szvév) hatáson és jogátvételen túl a frankok jogát is beépítette korai rendszerébe (különösen Katalónia) és a XVIII. századi Bourbon uralom előkészítette az 1808-ban fegyveres invázióval „ajándékba hozott” Code Napóleont és gyors recepcióját. A jogi modernizáció kívülről érkezett és elsöprő erejűnek bizonyult. Ugyanez játszódott le Iberoamerikában is.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, milyen „erős ellenérzés alakult ki a szokással szemben a formális jog területén. Az őslakos társadalmak több évszázados múltira visszatekintő normaszintű jogintézményekkel rendelkeznek, amelyeket a formális jogrendszer legjobb esetben is vonakodva és szórványos jelleggel ismert el. A 20. században az informális szektor megerősödésével gombamód elszaporodtak a kodifikálatlan, íratlan alapelvek.

Az informális szektor számos latin-amerikai országban létezik, és a kormányzatok a törvénykönyvek hatókörén kívül eső jogszabályokat léptettek életbe, amivel hallgatólagosan elismerik, hogy a törvénykönyvek nem tükrözik a valós, társadalmi viszonyokat.

Összegezve

Legfontosabbnak a modern jogrendszerekké válását tartjuk, mert a főleg romanista, kisebb részben német-svájci jogi megoldások tették lehetővé, hogy ez megvalósulhatott.

Figyelmet érdemelnek azok az erőfeszítések is, melyek Iberoamerikában megteremtették saját jogi kultúrájukat, s ez jelentős mértékben mutat azonosságot, vagy hasonlóságot a portugállal és a spanyollal, de az indián szokásjog lassú elismertetési folyamata révén ezen új jogi kultúra is része lett az iberoamerikai jogrendszereknek.

Mintegy látélet készült a common law terjeszkedéséről és e térfoglalás jogrendszerben is megmutatózó változásairól.

Összehasonlítottuk a jogrendszerek szakirodalomban elfogadott klasszifikációs modelljeit David, a Zweigert-Kötz szerzőpáros valamint a jogi kultúrák mintái alapján.

Kiemeltük egy magyar – Visegrády Antal – professzor – és egy külföldi – Uwe Kischel professzor – jogelméleti-bölcseleti szaktekintély munkásságát, bemutattuk főbb következtetéseiket.

Az V. fejezetben belül kiemelten foglalkoztunk az iberoamerikai jogrendszerek elemzésével, itt jelentős mértékben vettük alapul Kischel professzor meglátásait.

Nagy teret szenteltünk az indián szokásjog bemutatásának, lényegi elemei működéséről példálózó áttekintést adtunk.

Állást foglaltunk tanulmányunk klasszifikációja kérdésében és egyértelműen a portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra meghatározás és besorolás mellett tettük le a szavazatunkat.

VI. A tézishoz felhasznált irodalom

Andrele, Ádám: Latin-Amerika története Szegedi Egyetemi Kiadó Jatepress Szeged 2010

Az „atlanti megközelítés” brit szemszögű összefoglalásának tekinthető: The New British History in Atlantic Rerspective American Historical Review 1999 April, (különszám)

Az encomienda fogalmához: <http://www.britannica.com/topic/encomienda> Letöltve 2020

Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak” Gondolat Budapest, 1982

Colás, Alejandro: Empire Cambridge, Polity Press, 2007

Conrad, H: Deutsche Rechtsgeschichte I. Karlsruhe 1962

Deák Viktória Hedvig OP az Egyetemes Egyháztörténelem Középkor I. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola 2006

Elliot, J.H.: Empires of the Atlantic World. Britain and Spain in America 1492-1830. Yale University Press, New Haven-London, 2006

Hamza, Gábor: Andrés Bello, a humanista gondolkodó és kodifikátor és a magánjog fejlődése Chilében, Jogelméleti Szemle 2013

Joseph F. O’Callaghan: Reconquest and crusade in Medieval Spain University of Pennsylvania Press Philadelphia

Kischel, Uwe: Comparative Law, Oxford University Press 2019

Kischel, Uwe: Comparative Law, Oxford University Press 2019

La Dinastia de los Austri. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio, I-III. vols Coords. José Martínez Millán, Rubén González Cuerva. Ediciones Polifemo, Madrid, 2011. (Colección La Corte en Europa Temas)

Mircea Eliade: Vallási hiedelmek története III. Osiris Kiadó Budapest, 1996

Papal Encyclicals Online – Inter Caetera – Division of the undiscovered world between Spain and Portugal Pope Alexander VI-1493. május 14.

<http://www.papalencyclicals.net/alex06/alex06inter.htm> (letöltve: 2017.12.20.)

René David: A jelenkor nagy jogrendszerei, Összehasonlító jog, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest 1977

Sághy Marianne A Középkor I. szerkesztette Klaniczay Gábor Osiris Kiadó, Budapest

Sashalmi Endre A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000-1700) II. rész. A modern állam kialakulása 1450-1713, Világtörténet 2005 ősz-tél

Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000-1700) I. rész 1000-1450 tavasz-nyár, Világtörténet 2005

Visegrády Antal: A jogi kultúra és a joghatékonyság értelmezési keretei, Jura 2017. 2. szám